

FELSEFE ve D N B LİMLERİ DERGİSİ

Uluslararası Hakemli İlmî ve Akademik Dergi

ISSN: 2757-6639

Atayurttan Anayurda Düşünce Köprüsü

EDİTÖR

Doç. Dr. Enver DEM RPOLAT

Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi
Altı Aylık Hakemli Bilimsel Akademik Dergi

Yıl: 2 Sayı: 3

Temmuz-Aralık 2021

e-ISSN: 2757-6639

Journal of Philosophy and Religious Sciences

Semi-Annual Academic Journal

Year: 2 Num: 3

July-December 2021

e-ISSN: 2757-6639

Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi

Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi/ Journal of Philosophy and Religious Sciences
Hakemli Bilimsel Akademik Dergi/ Peer-reviewed Scientific Academic Journal

Yıl: 2 Sayı: 3 / Year: 2 Number: 3
Temmuz-Aralık 2021 / July - December 2021

Sahibi/Owner

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Editör/Editor

Doç. Dr. Enver DEMİRPOLAT

Editör Yardımcısı/Editor Assistant

Doç. Dr. Emel SÜNTER-Doç. Dr. Hamdi ONAY

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Responsibal Editorial Manager

Doç. Dr. Enver DEMİRPOLAT

Sekreteryaya ve Redaksiyon/Secretariat & Proof Reading

Doç. Dr. Emel SÜNTER

Yayın Kurulu/Editorial Board

İsmail Erdoğan (Fırat Üniversitesi), Rahime Çelik (Fırat Üniversitesi), Şahin Filiz (Akdeniz Üniversitesi), H.Ömer Özden (Atatürk Üniversitesi), Hüsamettin Karataş, (Fırat Üniversitesi, Türkiye), Enver Demirpolat (Fırat Üniversitesi), Hamdi Onay (İnönü Üniversitesi), Emel Sünter (Iğdır Üniversitesi), Mirpenç Akşit (Iğdır Üniversitesi), Nurhayat Çalışkan Akçetin (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Danışma Kurulu/Advisory Board

Akşit, Mirpenç (Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, Türkiye), Akyol, Aygün (Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, Türkiye), Albayrak, Ali (Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Türkiye), Aydın, Fatih (Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Türkiye), Bağlıoğlu, Ahmet (Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye), Cihan, Ahmet Kamil (Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Türkiye), Çalışkan, Nurhayat Akçetin (Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye), Çelik, Rahime (Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye), Demirpolat, Enver (Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye), Erdoğan, İsmail (Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye), Ertan, Mustafa Hakkı (Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye), Filiz, Şahin (Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Türkiye), Gülmez, Çiğdem (Dr., Kastamonu Üniversitesi, Türkiye), Karataş, Hüsamettin (Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye), Kuadibergenovich, Simtikov Zhomart (Prof. Dr., Abay Milli Pedagoji Üniversitesi, Kazakistan), Nahmedov, Ahmet (Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye), Onay, Hamdi (Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Türkiye), Oymak, İskender (Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye), Özden, Hacı Ömer (Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Türkiye), Piriç, Ahmet (Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Türkiye), Sünter, Emel (Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, Türkiye), Uyanık, Mevlüt (Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, Türkiye), Ülger, Mustafa (Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye)

Hakem Kurulu/Referee Board

Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi, Uluslararası akademik bir dergi olup en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayınlanmamaktadır. Makaleler, öz (en az 250 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kelime), İngilizce başlık, Abstract, keywords ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun olarak hazırlanan Kaynakça içerir.

Farabi Journal of Philosophy and Religious Sciences, uses double-blindreview fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential. Articles containTurkish abstract (minimum 250 words), keywords (minimum 5 concepts) as well as English title, abstract, keywords (minimum 5 concepts) and a bibliography prepared with the isnad citation style.

Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi/ Farabi Journal of Philosophy and Religious Sciences

e-ISSN: 2757-6639

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ BÖLÜMÜ

ELAZIĞ

farabi.net

İsnad

İSNAD ATIF SİSTEMİ

Editörden

Kıymetli okurlarımız, Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi, 2021 yılının Aralık sayısı ile siz okurlarıyla buluşmanın heyecan ve gururunu yaşamaktadır. Bu sayımızda Felsefe ve Din Bilimlerinin farklı alanlarından oluşan 4 araştırma makalesi ile karşınızdayız. 2020 yılından beri siz akademisyenlere hizmet gayesi taşıyan dergimiz ilk günkü heyecanı ile azmini sürdürmeye devam etmektedir. Aylar boyu süren yoğun bir şekilde ve fedakârca yürütülen çalışmaların karşılığı hiç şüphesiz siz değerli okurlarımızın takdir ve beğenileri olacaktır. 3. Sayı için emek harcayan ve alın teri döken, değerlendirme süresince eleştiri ve önerileriyle yol gösteren tüm yazar, hakem ve yayın kurulu üyelerimize katkılarından dolayı teşekkür eder ve sağlıklı günler dileriz.

Editör

Doç. Dr. Enver DEMİRPOLAT

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri/Research Articles

İsmail ERDOĞAN

Milliyetçiliğin Epistemolojisi/An Epistemology of Nationalism (1-10)

Özkan KERİMOĞLU

Farabi ve İhvan-ı Safa'nın Siyaset Anlayışında Temel Unsurlar/Basic Elements
In The Understanding of Politics of al-Farabi and Ikhwan al-Safa (11-32)

Tülin AKSOY/Sunay DENİZ

Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Din/Religion in Sezai Karakoç's Poems (33-51)

Sunay DENİZ

Abdurrahim Karakoç'un Şiirlerinde Alışılmamış Bağdaştırmalar Üzerine/On
The Unconditional Harmonizations in Abdurrahim Karakoç's Poems (52-62)

Makale Gönderim Tarihi: 01.12.2021

Makale Kabul Tarihi:10.12.2021

Araştırma Makalesi

Milliyetçiliğin Epistemolojisi

İsmail ERDOĞAN*

Öz

Milliyetçilik, yaklaşık üç yüzyıldır insanlığın gündeminde yoğun bir şekilde yer almakla birlikte kökeni çok daha eskilere dayanan bir fikir akımıdır. Ancak bu akım, 1789 Fransız Devriminden sonra Avrupa milletleri ve ardından da Osmanlı İmparatorluğunu oluşturan uluslararası hızla bir şekilde yayılmıştır. Türkler arasında ise İslamcılık, Osmanlıcılık ve Batıcılık akımlarından sonra rağbet görmeye başlayan milliyetçilik, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte devletin resmi ideolojisi haline gelmiştir. Bu çalışmada, felsefi bir problem olarak ele alınacak olan milliyetçiliğin ontolojik ve epistemolojik açıdan bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Millet, Milliyetçilik, epistemoloji, ontoloji, Fransız Devrimi

An Epistemology of Nationalism

Abstract

Nationalism, although it has been in the agenda of mankind rather intensively for the past three centuries, is a movement of thought that dates back to much older times. Yet, after the French Revolution in 1789, this movement, spread with a fast pace among the European nations at first and later among the nations that constituted the Ottoman Empire. Nationalism found favour among Turks after Pan-Islamism, Ottomanism and Westernism but more specifically became the official ideology of the state after the establishment of the

Atıf/Reference: İsmail Erdoğan, "Milliyetçiliğin Epistemolojisi", *Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi*, S.3, 2021, 1-10.

republic. This study deals with nationalism as a philosophical problem and aims to make an ontological and epistemological evaluation of it.

Keywords: Nation, nationality, epistemology, ontology, French Revolution

Giriş: Milliyetçiliğe Felsefi Bakış

En genel anlamda milliyetçilik, belirli bir coğrafyada ortak kültüre sahip olan toplulukların, siyasi ve tarihi meşruiyetiyle yüceltilmesini hedefleyen siyasal, sosyal, kültürel, dini düşünce ve yaklaşımlarla milli devletin güçlenmesini en önemli hedef sayan bir anlayış olarak tanımlanabilir. Bu fikrin kökenleri çok daha eski dönemlere kadar gitse de, ideolojik olarak milliyetçiliğin 1789 Fransız İhtilali'nden sonra geliştiği kabul edilir.

Türk milliyetçiliğinin kökenini, Türklerin tarih sahnesine çıkışına kadar dayandıran araştırmacılar bulunmakla birlikte, bu düşüncenin oluşum ve yayılma sürecinin Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarının başlangıcı olduğunu kabul edenler de vardır. Avrupa'da Fransız İhtilali'nden sonra yaygınlık kazanan vatan, millet, hürriyet ve eşitlik gibi kavramların Osmanlı tebaası arasında yayılmaya başlaması sonucu diğer milletlerin bağımsızlıklarını ilan ederek imparatorluktan birer birer ayrılmalarından sonra, buna tepki olarak Türk milliyetçiliği düşüncesi oluşmaya başlamıştır. Kaybedilen topraklardan, özellikle Rumeli ve Kafkaslardan imparatorluğa binlerce insan göç etmek zorunda kalmıştır. Göçle gelenler arasında bulunan aydınlar, Türk milliyetçiliğinin gelişmesine önemli katkılar sağlamışlardır. Bu aydınların hedefi, Osmanlı coğrafyası başta olmak üzere Ortadoğu, Sovyet toprakları ve diğer bölgelerde yaşayan Türkçe konuşan toplulukları ortak kan bağı ve dil temelinde birleştirmek idi. Bu aydınlardan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Mehmet Emin Resulzade gibi düşünürler Rusya'da yetişmiş ve daha sonra da Türkiye'ye gelmiş aydınlardır. Bu düşünürlerden Yusuf Akçura'nın 1904 de yazdığı "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı eseri, o dönemde Türkçülüğün manifestosu olarak kabul edilmiştir.¹

Türkiye'de ise milliyetçiliğin teorisini olarak Ziya Gökalp gösterilmektedir. Onun milliyetçiliği, millet tanımında ifadesini bulmaktadır. Gökalp'e göre millet, dil, din, ahlak ve

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, ismailerdogan@firat.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1939-8429>.

güzellik duygusu (estetik) bakımından müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan bir topluluktur.²

Problemin Ele Alınışı

Bilim ve fikir adamlarının özellikle 19. Yüzyıldan itibaren yoğun olarak tartışmaya başladığı milliyetçilik ülküsü, daha çok siyasi, ahlaki ve felsefi boyutları ile ele alınmıştır. Bu yüzyılda, milliyetçiliğe sempati ile bakan ‘partizan’ yaklaşım ile milliyetçiliğe karşı çıkan ‘eleştirel’ yaklaşım olmak üzere iki farklı görüşü savunan düşünürler olsa da bunların ortak özelliği, milliyetçiliğin doğallığını sorgulamadan kabullenmeleri ve onu toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir parçası olarak algılamalarıdır.³

Milliyetçiliğin objesini oluşturan temel kavram millet kavramıdır. Millet, felsefî bir bakış açısıyla ele alındığı andan itibaren ontolojik bir gerekçe olarak görülmeye başlanmıştır. Bu ontolojinin vasıflarını açıklayan şey ise kültür öğeleridir. Bu durumda kültür öğelerinin vasıflandırdığı aitlik biçimine de milliyet denilmektedir. O hâlde millet ontolojisinin bilgisi yani epistemolojisi de milliyet olmaktadır. Konu böyle ele alındığında milliyetçilik fikri, felsefileşmiş ve rasyonelleşmiş olarak yeni anlamlar kazanmaktadır.⁴ Hakkında bilgi sahibi olunması gereken ontolojik bir kavram olmasından hareketle milliyetçilik de epistemolojinin alanına girmiş olmaktadır. Milliyetçiliğin yaslandığı millet kavramı içerisinde, her ne kadar farklı milletler olsa da, olgusal açıdan hepsinin evrensel değerler tanımına oturması ve birbirine benzeyen kategorik betimlemelerin benzer pratikler yaratacağı beklentisi kaçınılmazdır.⁵

Jacques Derrida’nın “Millet ve Felsefi Milliyetçilik” başlıklı seminerleri milliyetçiliğin felsefi çerçevesini çizmeye çalışırken, J. G. Herder ve Fichte gibi Alman düşünürleri de milliyetçiliği kültürel ve felsefi açıdan ele almışlardır. Örneğin Herder’e göre her millet, ayırt edici bir dil, kültür ve halk ruhu tarafından şekillenmiştir. Buna göre kültürel milliyetçilik,

¹ Kübra Küçükşen, “Cemil Meriç’e Göre Milliyetçilik ve Birlikte Yaşam”, Sutad, Bahar 2018; (43), s. 586.

² Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Türk Kültür Yayınları, 1975, s. 80.

³ Senem Sönmez Selçuk, “Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt/Vol: 12 - Sayı/No: 3, s. 120-121.

⁴ M. Fatih Doğrucan, “Türk Milliyetçiliğinde Felsefi Metodoloji Açısından Sorun Tespiti”, *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* Volume III/ Issue I, s. 186-87.

⁵ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (Çev. İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları, 1995, s. 19.

insan topluluklarının ya da milletlerin sahip oldukları özellikler ve nitelikleri itibariyle belli bir kültür formuna dayanır. Buna bağlı olarak tek tip bir milliyetçilik yerine milliyetçilik çeşitlerinden söz edilebilir.⁶

Çağdaş milliyetçilik teorilerinin erken dönem temellerini meydana getiren bu yaklaşımlar, milletleri doğal bir öze sahip, tarihin her devresinde görülmüş topluluklar olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamaya göre millet; kolektif bir farkındalık hâlini ifade ederken, milliyetçilik bu farkındalığın siyasal izdüşümünü teşkil eden bir ideoloji olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında milliyetçilik, milletleri tarih sahnesinde daldıkları derin uykudan uyandıran ideolojiler olarak değerlendirilebilir.⁷

Batı'daki gelişmelerin etkisiyle Türkiye'de de milliyetçiliğin felsefi bir bakış açısıyla ele alınması hususunda olumlu ve olumsuz birtakım görüşlerin ileri sürüldüğü görülmektedir. Örneğin, Ziya Gökalp "Türkçülüğün Esasları" adlı yapıtında milliyetçiliğin dil, ahlak, güzel sanatlar, hukuk, din ve ekonomik gibi açılar yanında, felsefî izahını da yapmaya çalışmıştır. Onun yapmış olduğu tanımlamaya göre milliyetçilik, sadece siyasal bir akım değil yaşam felsefesine dönüşmeyi hedef alan bir ideolojidir.

Milliyetçiliğe olumlu bakanlardan biri de Cumhuriyetin ilk yıllarında milliyetçilik fikrini felsefi açıdan ele alan M. Saffet Engin'dir. Engin'e göre insanın maddî benliğinin yanında bir de aklı bulunmaktadır. Bu akıl, maddî benliğin ıstırap ve esaretinden kurtulmak için bir mücadeleye girer. Bu mücadele, varlığın ve gelişmenin esası olduğundan, yüksek bilince sahip şahsiyetler bu derunî mücadelede yeni bir sistem meydana getirmeye çalışırlar. Asıl milliyetçilik ideali ise böyle bir mücadele sonucu ortaya çıkar. Milletlerin manevî şahsiyetleri de böyle bir mücadeleden teşekkül eder. Manevî şahsiyet, fertler üzerinde adeta "millî benlik" ya da "maşerî vicdan" olup, şuurlu, kudretli ve müstakil bir güç kaynağıdır. İşte bu millî benlik, millî vicdan demek olan millet hâline dönüşmektedir. Milliyetçilik ise bu büyük varlığı (milleti) sevmek, onunla kaynaşma ve ona hizmet etme ülküsüdür.⁸

Ziya Gökalp ve M. Saffet Engin, milliyetçilik konusundaki görüşleri ile modern Türk milliyetçiliğinin önde gelen temsilcilerindendir. Çağdaş medeniyetin başlıca karakterinin

⁶ Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2010, s. 1104.

⁷ Ruhtan Yalçın, "Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi: 69 (1), s. 194-95.

milliyetçilik olduğunu savunan Engin'e göre Avrupa'da milliyetçilik cereyanı iki safhada değerlendirilmelidir. Birinci safha, sosyal ve iktisadi şartlar altında meydana gelen menfaate dayalı milliyetçiliktir. İkinci safha ise milliyetçiliğin felsefesini yapmak olan millî idealizm safhasıdır. Bu teorinin önemli kuramcılarının birisi Alman filozofu Fichte'tir. Fichte, Fransız İhtilali'nin önemli kavramlarından olan akıl yerine iradeyi, tabiat yerine hürriyeti, barış yerine mücadeleyi, insaniyet yerine milliyeti, Fransız inkılâbı yerine ise Alman hâkimiyetini koymuştur. Engin'e göre Türk milliyetçiliğinin felsefi olarak değerlendirilmesinde Fichte'nin görüşlerinin dikkate alınması gerekir.⁹

Milliyetçiliğe olumsuz tavır takınan düşünürlerimizden biri olan Baha Tevfik ise milliyetçiliğe bireyselci düşünüş doğrultusunda önemli eleştiriler getirmektedir. Ona göre, vaktinde makul görülen bazı milliyetçilik söylemleri, gereksiz söylemler olup onları canlandırmaktan ziyade tarihin derinliklerine gömmek lazımdır. Eğer ırki özelliklerimiz, takdir edilesi gereken özellikler olsaydı, bugün bu hâlde olmazdık. Irki özelliklerimiz dikkate alındığında görülecektir ki Balkan Savaşlarındaki yenilgilerimizin sebebi milliyetten uzaklaşmamız değil, milliyete saplanıp kalmamızdır. İlerlemiş bir zihin, ihtiyaç duyduğumuz en önemli şeydir ve bunun için de milliyetten sıyrılmamız gerekir.¹⁰

Milliyetçiliğin Epistemolojisi

Milliyetçiliğe felsefi açıdan bakan olumlu ve olumsuz görüşlere kısaca değindikten sonra Milliyetçiliğin epistemolojisi üzerinde de kısaca durmak yerinde olacaktır.

Epistemoloji kelimesi, Yunanca “bilgi” anlamına gelen “episteme” ile “bilim ve açıklama” anlamına gelen “logos” kelimesinin birleşmesinden meydana gelmiş bir kavramdır. Epistemoloji kelimesini “bilgi bilimi” veya “bilgi felsefesi” şeklinde Türkçeye çevirebiliriz.

⁸ M. Saffet Engin, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri*, C. II, Ankara: Cumhuriyet Matbaası, 1938, s. 52.

⁹ S. Hayri Bolay, “Cumhuriyet Dönemi Düşünce Hayat”, *Türkler/Cumhuriyet*, (Editörler: H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 743.

¹⁰ Baha Tevfik, *Felsefe-i Ferd*, (Sadeleştiren: Burhan Şaylı), Altıkkırkbeş Yayınları, İstanbul, 1992. s. 89-92.

Epistemolojinin inceleme konusu bilimdir. Yani epistemoloji, bilginin doğası, bilginin temel özellikleri, bilginin kaynağı, bilgi elde etmede kullanılan yöntemler, bilimsel kavram ve teorilerin yapılarını ve teşekkül süreçlerini incelemektedir.¹¹

Bilginin ne olduğu, ne gibi bilgi türlerinden söz edilebileceği, bilginin doğruluk derecesi ile bilginin doğruluğunun neye dayandığı, ne tür bilgilerin açık ve seçik olduğu ya da olabileceği gibi sorular ilkçağlardan itibaren sorulmaya başlanmış ve yeni soru ya da sorunlar katılarak günümüze kadar devam etmiştir.

Epistemolojinin sosyal bilimlerde kullanılması ise, sosyal faktörlerin bilgi üretmedeki etkisini araştırma şeklinde başlamıştır. Sosyal epistemoloji olarak da adlandırılan bu etkinlik, kişinin bilmeye başlamasının sürecini izler. Ardından da toplumun entelektüel hareketliliğini takip ederek onların ulaştığı bilgi varlığını, bilgi üretkenliğini ve bu bilginin bilimsellik derecesini inceler.

Sosyal epistemoloji, ele aldığı bilgiyi, durum analizi ve bilgi biriminin analizi olmak üzere iki şekilde inceler. Durum analizi, bilgi elde etmek için takip edilmesi gereken metotların ele alınmasıyla ilgilidir. Bilgi biriminin analizi ise bilginin organizasyonu ile bilgi elde etme araçlarının tespiti ve sınıflandırılmasını geliştiren metotların analiz aşamasıdır.¹²

Epistemolojik açıdan bakıldığında 1918-1945 yılları arasında milliyetçilik ile ilgili çalışmaları iki tür kategoriye ayırmamız mümkündür. Bunların ilki, farklı milliyetçiliklerin gelişme öyküsünü konu edinen çalışmalardır. İkinci tür çalışmalarda ise ağırlıklı olarak milliyetçilik tipolojileri üzerinde durulmuştur. Araştırmacıları tipoloji üretmeye iten neden, tanımla ilgili sorunlar ve bir milliyetçilik kuramı üretmenin zorluklarıyla yüzleşmekten sakınmaları olarak açıklanmaktadır. Tipolojiler üzerinde araştırma yapan düşünürlerden biri olan Hans Kohn, kurumsal, akılcı, iyimser ve çoğulcu olarak nitelendirdiği “Batılı” milliyetçilik biçimi ile organik ve mistik olan, keskin ve otoriter olarak nitelediği “Doğulu” milliyetçilik türü arasında bir ayrım yaparak bir tür epistemoloji yapmaya çalışmıştır.¹³

¹¹ Cevizci, s. 569; Jean-Claude Simard, “Epistemoloji”, (Çev: Ramazan Adıbelli), Bilimname II, 2003/2, s. 13-14.

¹² Gülcan Palo, “Bilginin Toplumsallaşması ve Sosyal Epistemoloji”, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences Sayı/Number 51, Aralık/December, 2013, s. 80-81.

¹³ Küçükşen, s. 585.

Batı dünyasında yapılan çalışmaları da dikkate alarak Türk milliyetçiliğine epistemolojik açıdan baktığımızda, bu fikrin evreni, olayları, olguları anlamada bir duruş biçimi olduğunu söyleyebiliriz. Bunun ontolojik temelini Türk milleti ve onun üretmiş olduğu kültür oluşturmaktadır. Kültür eksenli bu milliyetçilikte, hem bir millete hem de kolektif bir aidiyete sahip olma söz konusudur. Millet olgusu, bireylerin kolektif aidiyet evrenlerine göndermede bulunduğu gibi dünyadaki diğer aidiyet evrenleri içerisinde de farklılaştırıcı bir unsurdur. Başka bir deyişle milliyetçilik toplumun “millet” ve “milli kimlik” zeminindeki siyasal formunun düşünsel niteliğidir. Millet, bünyesinde yer alan bütün farklı ideolojik kabulleri, sınıfları, sosyal grupları ve kültürleri içine alarak hepsini aynı siyasi ve toplumsal formda temsil eder.

Epistemolojik olarak incelendiğinde, bütün olgu ve olaylarda olduğu gibi milliyetçiliğe de nesnel (objektif) ve öznel (sübjektif) bakış açısından bakmak gerekir.

a) Nesnel (objektif) bakış açısı: Nesnellik de denilen bu bakış açısı, bir şeyin mahiyetinin olduğu gibi ortaya konması demektir. Nesnellik, bir kişinin ele aldığı olguyu olabildiğince kendi görüşlerinden bağımsız veya değişik açılardan görebilmesidir. Bu ilke bilimsel düşünmenin temel ilkelerinden birisidir. Çünkü bilimsel düşünce akılcı (rasyonel) olup her türlü mistik ve doğaüstü görüşlerden kaçınır ve ona karşı kendi metotlarını oluşturur.

Bu bakış açısına göre milliyetçilik kavramının objektif olarak tanımlanması önemlidir. Başka bir ifadeyle milliyetçiliğin özne tarafından nasıl algılandığı değil, bizzat milliyetçiliğin ne olduğu önem arz etmektedir. Milliyetçiliğe bu açıdan bakmak suretiyle elde edilen bilgi, felsefi bir kavramla önsel (apriori) bilgi olarak da görülebilir. Çünkü önsel bilgi, tecrübelerden önce gelen bilgi demektir. Leibniz’in deyişiyle önsel bilgi, doğuştan getirdiğimiz potansiyel (kuvve) bir hâlde bulunan bilgidir.¹⁴ Bu yaklaşımı dikkate aldığımızda milliyetçilik duygusunun, sonradan elde edilmeyip insanın doğuştan getirmiş olduğu bir özellik olduğunu söylemek mümkündür.

Objektif bakış açısına göre milliyetçilik gibi ülküler, insanın doğasında bulunmaktadır. Bu fikirler bilinçli bir şekil almadan önce, içinde bulunduğu toplumun ruh birliğinde bilinçsiz bir şekilde zaten mevcuttur. Toplumda bilinçsiz bir hâlde bulunan

¹⁴ S. Hayri Bolay, Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004, s. 330.

fikirleri şuurlu bir hâle getirmek ve o ana kadar gizli bir hazine gibi saklanmış olan bu gerçekten bir mefkûre oluşturmak ise mütefekkirlerin görevidir. Mütefekkirler, önce dağınık bir vaziyette olan bir topluluğu birbirine kenetlenmiş bir duruma getirmek suretiyle, o milletin fertlerinde zaten mevcut olmakla birlikte henüz dışarı vurmamış olan milli bilincin ortaya çıkmasını sağlamaktadırlar. Başka bir deyişle toplumların bilinçaltında zaten var olan milliyet ülküsü, bulunduğu bilinçaltından bilinçli bir duruma geçirilmek suretiyle ortaya çıkar. Mesela, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi ülküler doğmadan önce de Osmanlı devleti, İslam ümmeti ve Türk milleti zaten vardı. Tıpkı, Avrupa’da büyük sanayi işçilerinin bir araya gelerek sosyalizm ülküsünü ortaya çıkarmadan önce de işçi sınıfının dağınık bir vaziyette de olsa var olması gibi.

Ziya Gökalp’e göre bir toplulukta varlık şuurunun “Ben varım!” diyerek ortaya çıkabilmesi için, siyaset, din, dil ve benzeri birtakım özellikleriyle birlikte bilinç olarak önceden var olması gerekir. Bundan dolayı eğer bir milletin bilincinde örgütlü bir topluluk olma şuru uyanmamış ise o toplumdan milli bir ülkü oluşturmak çok zordur. Zira var olan bir örgüte dayanmayan topluluklardan, yeni bir ülkü doğması şöyle dursun, aslında böyle bir topluluğun bir araya gelmesi bile mümkün değildir. Çünkü ancak var olan ve genişleme imkânı bulunan bir şey genişleyebilir.¹⁵

Nesnel açıdan bakıldığında, milliyetçilik hakkında bilgi elde etmede de birtakım sorunların kendisini göstermesi doğaldır. Bu sorunlardan birisi, milletlerin belirlenmesi için gereken kesin sınırların nasıl çizileceğidir. Mesela bir kişinin, belli bir millete ait sayılan bazı özellikleri taşımasına rağmen başka bir millete ait özelliklerini de taşıyor olması muhtemeldir. Bu durumda bireyin ve grupların hangi millete ait olacakları durumu karmaşık bir hâle gelmektedir.¹⁶ Bir diğer sorun ise epistemolojik olarak doğru bilgiye ulaşmak için zihnin kendisini duyulardan kurtararak işe başlaması gerektiğidir. Hâlbuki duyularımız, gerçekliğin doğasını olduğu gibi bize vereme hususunda yanılgıya düşebilir.¹⁷ Bundan dolayı bu tür değerlendirmelerde her zaman doğru bilgiye ulaşmak mümkün olmayabilir.

¹⁵ Ziya Gökalp, *Kültür ve Medeniyet Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, (Yayına haz: Eyüp Tosun), Konya: Gençlik Kitabevi Yayınları, 2013, s. 176-177.

¹⁶ Ömer Fuad Kahraman, “Paul Brass ve Seçkin Etnik Milliyetçilik Anlayışına Eleştiriler”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 20 (35): 27-35, 2018, s. 27-28.

¹⁷ Rene Descartes, *Meditasyonlar*, (Çev: İsmet Birkan), Ankara: Bilgesu Yayınları, 2007, s. 28-30.

b) Öznel (sübjektif) bakış açısı: Öznel bakış açısı, milliyetçiliğin ne olduğundan çok bir düşünürün milliyetçilikten ne anladığıdır. Bu anlayışta bir fikri savunan kişilerin kendi görüşleri devreye girmekte ve milliyetçilik hakkında değişik görüşler ortaya çıkmaktadır. Çünkü kişilerin bir olaya veya olguya bakış açıları ile bilgi elde etme hususundaki kabiliyetleri farklı olduğu için, elde edilen bilgi ve kanaatler de değişiklik arz etmektedir. Bundan dolayıdır ki milliyetçilik ve Türk milliyetçiliği fikri hakkında etnik, dil, kültür ve diğer özelliklere bağlı olarak meydana gelen farklı görüşler ileri sürülmektedir.

Milliyetçilik hakkında öznel bir çerçeveden bakmak suretiyle elde edilen bilgiyi, epistemolojik açıdan sonsal (aposteriori) bilgi olarak kabul edebiliriz. Çünkü sonsal bilgi, önsel bilgi gibi bir kavramın içinde bulunan bilgi olmayıp, deney ve tecrübeler sonucu ortaya çıkan bilgi demektir.¹⁸ Bu görüşü savunanlara göre milliyetçilik, milletlerin ayırt edici özellikleri dikkate alınarak sonradan meydana getirilmiş bir fikirdir.

Sübjektif tanımlamanın karşılaştığı önemli bir zorluk, sosyal grupların belli bir etnik gruba aidiyet hissetmelerinin nasıl ortaya çıktığı sorusuna tam olarak cevap veremeyişindedir. Örneğin, bu fikri savunanlar arasında, milliyetçiliğin bireylerin doğuştan getirdikleri duygulardan oluştuğunu ileri sürünler olduğu gibi, millet olma saiklerini, milleti oluşturan bireylerin hislerine bağlayanlar da vardır. Bu durumda, olay ve olgular arasındaki etkileşimin kişilerin arzu ve isteklerine göre değil, gözlenen olgulara ve doğrulama yoluyla elde edilen bilgilere itibar edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Epistemolojik olarak bakıldığında, yukarıda verilen bilgi ve bakış açılarının hangisinin tercih edilmesi gerektiği görüşü tartışmalı bir durumdur. Ancak şunu belirtelim ki, bazı düşünürlere göre bu tanımlamalar arasından tercih edilen görüşün, nesnel (objektif) bakış açısı olduğu söylenebilir. Zira nesnel (objektif) bir milliyetçilik anlayışının, analiz etme ve kesinlik belirtme yönlerinden öznel (sübjektif) milliyetçilik anlayışından bir çok hususta üstünlükleri ve genel geçerlikleri vardır. Bundan dolayı milliyetçilik duygusunun, sonradan meydana gelen bir duygu olmayıp insanın fıtratından kaynaklanan bir duygu olduğu kanaatine varabiliriz.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Ankara: Savaş Yayınları, 1984.
- Anderson, Benedict, Hayali Cemaatler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, (Çev. İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
- Bolay, S. Hayri, "Cumhuriyet Dönemi Düşünce Hayat", Türkler/Cumhuriyet, (Editörler: H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Bolay, S. Hayri, Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Cevizci, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2010.
- Descartes, Rene, Meditasyonlar, (Çev: İsmet Birkan), Ankara: Bilgesu Yayınları, 2007.
- Doğrucan, M. Fatih, "Türk Milliyetçiliğinde Felsefi Metodoloji Açısından Sorun Tespiti", Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi Volume III/ Issue I.
- Engin, M. Saffet, Kemalizm İnkılâbının Prensipleri, C. II, Ankara: Cumhuriyet Matbaası, 1938.
- Gökalp, Ziya, Kültür ve Medeniyet Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, (Yayına haz: Eyüp Tosun), Konya: Gençlik Kitabevi Yayınları, 2013.
- Gökalp, Ziya, Türkçülüğün Esasları, İstanbul: Türk Kültür Yayınları, 1975.
- Kahraman, Ömer Fuad, "Paul Brass ve Seçkin Etnik Milliyetçilik Anlayışına Eleştiriler", KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 20 (35): 27-35, 2018.
- Küçükşen, Kübra, "Cemil Meriç'e Göre Milliyetçilik Ve Birlikte Yaşam", Sutad, Bahar 2018; (43).
- Palo, Gülcan, "Bilginin Toplumsallaşması ve Sosyal Epistemoloji", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences Sayı/Number 51, Aralık/December, 2013.
- Selçuk, Senem Sönmez, "Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt/Vol.: 12 - Sayı/No: 3.
- Simard, Jean-Claude, "Epistemoloji", (Çev: Ramazan Adıbelli), Bilimname II, 2003/2.
- Tevfik, Baha, Felsefe-i Ferd, (Sadeleştiren: Burhan Şaylı), Altıkkırkbeş Yayınları, İstanbul, 1992.
- Yalçın, Ruhtan, "Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi: 69 (1).

¹⁸ Bedia Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Ankara: Savaş Yayınları, 1984, s. 158.

Araştırma Makalesi

Farabi ve İhvan-ı Safa'nın Siyaset Anlayışında Temel Unsurlar

Özkan KERİMOĞLU¹

Öz

10. yüzyıl, İslam düşünce tarihinde önemli bir zaman dilimidir. Çünkü bu yüzyıl bir taraftan Müslümanların bilim, felsefe ve kültür alanında altın çağı olurken, diğer taraftan İslam coğrafyasının bölündüğü, siyasal karışıklık ve huzursuzluğun ortaya çıktığı bir zaman dilimi olmuştur. İslam felsefe kültürüne büyük katkılar sunmuş Farabi ve İhvan-ı Safa topluluğunun üyeleri bu zaman diliminde yaşamışlardır. Bu çalışmanın amacı Farabi ve İhvan-ı Safa'nın oluşturmak istedikleri siyasal yapı içerisinde olması gereken temel unsurları belirlemek ve bu öğeler hakkında bilgi vererek, bireysel ve toplumsal mutluluğun sağlanmasına katkılarını tespit etmek ve günümüze yansımaları da değerlendirmektir. Bütün dünya insanının mutluluğunu hedefleyen Farabi ve İhvan-ı Safa'nın siyaset anlayışında bu amaca ulaşabilmesi için yapılması ve kaçınılması gereken hususların belirlendiğini görmekteyiz. Bu sistemde bireysel ve toplumsal mutluluğu elde etmek için siyasi bazı temel kaidelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu temel unsurları erdemli devlet başkanı, düzen, karşılıklı yardımlaşma, bilgi, amaç birliği, ehliyet ve liyakat, iş bölümü, dostluk ve kardeşlik olarak ifade edebiliriz. Tespit edilen bu asli kaidelerin toplumsal mutluluğun kazanımı için önem arz ettiğini söyleyebiliriz.

Atıf/Reference: Özkan Kerimoğlu, "Farabi ve İhvan-ı Safa'nın Siyaset Anlayışında Temel Unsurlar", *Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi*, S.3, 2021, 11-29.

¹ Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi,
ozkan.kerimoglu@gumushane.edu.tr Orcid No: 0000-0002-4354-7749

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Farabi, İhvan-ı Safa, Mutluluk, Toplum, Bilgi, Dostluk.

Basic Elements in the Understanding of Politics of Al-Farabî and Ikhwan al-Safa

Abstract

The 10th century is an important time period in the history of Islamic thought. Because this century, on the one hand, was the golden age of Muslims in the field of science, philosophy and culture and on the other hand, was a period of time when Islamic geography was divided and political confusion and unrest arose. al-Farabi and members of Ikhwân al-Safâ community, who have made great contributions to the Islamic philosophical culture, also lived in this period. The purpose of this study is to determine the basic elements that Farabi and İhvan-ı Safa should be in the political structure they want to create and to determine their contribution to the achievement of individual and social happiness by providing information about these elements and to evaluate their reflection to the present day. We see that Farabi and Ikhwan-ı Safa, who aim for the happiness of all people of the world, have determined the issues that should be done and avoided in order to achieve this goal in the understanding of politics. In this system, some basic political pedestals are needed to achieve individual and social happiness. We can express this basic elements as the virtuous head of state, order, mutual assistance, knowledge, unity of purpose, qualification and merit, division of work, friendship and brotherhood. We can say that these basic pedestals identified are important for the acquisition of social happiness.

Key Words: Islamic Philosophy, al-Farabi, Ikhwân al-Safâ, Happiness, Society, Knowledge, Friendship.

Giriş

İslam dünyasında 8. ve 9. yüzyıllarda özellikle de 750-847 yılları arasında bilim ve felsefe alanında büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Bu zaman dilimi, bir taraftan Müslümanların bilim, felsefe ve kültür alanında atılım yaptıkları altın bir çağ olurken, diğer taraftan İslam coğrafyasında siyasal karışıklıkların had safhaya çıktığı bir dönem olmuştur. Bu karışıklıkların sonucu olarak, İslam dünyasında siyasi birliğin ve sosyal bütünlüğün

bozulmaya başladığı görülmektedir.² Bu dönemde duygu, düşünce ve inançları gizlemek adeta bir sanat ve savunma metodu haline gelmiştir. Bundan dolayı bu yüzyıl, İslam düşünce ve siyaset tarihinin en canlı, fazlasıyla hareketli ve dinamik olduğu, aynı zamanda da çok sıkıntı ve ızdırab dolu bir dönem olmuştur.³ Bu döneme fikir ve düşünceleri ile büyük katkı sağlayanlar arasında Farabi ve İhvan-ı Safa üyeleri de bulunmaktadır. Farabi (ö. 339/950) ve İhvan-ı Safa mensupları aynı zaman diliminde yaşamış ve benzer konular üzerinde fikir beyan etmiş, özellikle İslam felsefe kültürüne çok büyük ve önemli etkileri olmuş düşünürlerdir. Bu çalışmamızda Meşşâî felsefenin tanınmış şahsiyeti ünlü Türk filozofu Farabi ile felsefi ekol konumundaki İhvan-ı Safa'nın siyaset anlayışlarındaki temel unurları ele alacağız.

Evrensel dinler, felsefi sistemler, siyasi ve toplumsal hareketler, dünya görüşlerini oluşturmaya insan ve toplumun inşasıyla başlarlar. Gerek 10. yüzyılda Mâverâünnehir bölgesinden çıkan Türk filozofu Farabi ve gerekse aynı asırda Basra'da ortaya çıkan ve dini-siyasi bir hareket olan İhvan-ı Safa, insan ve toplum inşası için fikir üretmeyi ve bir sistem oluşturmaya kendilerine gaye edinmişlerdir. Onların felsefi görüş ve düşünceleri üzerine pek çok çalışma yapılmıştır.⁴ Bizde onların düşünce sisteminde yer verdiği ve hem bireysel hem de toplumsal mutluluğa önemli katkısı olan temel kaideleri ve bu kaidelerin idame ve ikamesi için gerekli olan bilgi, devlet başkanı, düzen gibi kavramları değerlendirmeye çalışacağız.

² bk. Muhammed Ferid Hicab, *Felsefetü's-siyasiyye inde İhvani's-Safa* (Mısır: y.y., 1982), 33; Şahin Filiz, *İlk İslam Hümanistleri-İhvan-ı Safa Topluluğu ve İnsan Felsefesi*, (Konya: Onbir Eylül Yayınları, 2002), 48; Ahmet Koç, *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 34; Enver Uysal, *İhvan-ı Safa Felsefesinde Tanrı ve Alem*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), 15; Hamdi Onay, *İhvan-ı Safa'da Varlık Düşüncesi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 35.

³ Armand Abel, "Basra'da İhvan- el Safa Muamması ve Bunun 10. Yüzyılda Halifeler Devletinin Sosyal Tarihi Bakımından Manası", çev. Nusret Hızır, (*Belleten*, 1965), 29/613; Hamdi Ragıp Atademir, "Tahlil ve Tetkikler" Adel Awa: "İhvan al-Safa'nın Tenkid Kafası", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (1953), 97.

⁴ Yapılan bu çalışmalara şu eserleri örnek olarak verebiliriz: Abdünnûr Cebbûr, *İhvânü's-Safâ*, (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.); Muhammed Ferid Hicab, *Felsefetü's-siyasiyye inde İhvani's-Safa*, (Mısır: y.y., 1982); Şahin Filiz, *İlk İslam Hümanistleri-İhvan-ı Safa Topluluğu ve İnsan Felsefesi*, (Konya: Onbir Eylül Yayınları, 2002); Enver Uysal, *İhvan-ı Safa Felsefesinde Tanrı ve Alem*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998); Hamdi Onay, *İhvan-ı Safa'da Varlık Düşüncesi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999); Muhsin Mahdi, *AlFarabi's Philosophy of Plato and Aristotle*, (New York: y.y., 1969); Şenol Korkut, *Farabi'nin Siyaset Felsefesi*, (Ankara: Atlas Yayınları, 2015), vd.

Siyaset ve ahlak felsefesi konularını içeren fikirler beyan eden Farabi ve İhvan-ı Safa'nın sistemleri incelendiğinde ahlaki erdemlerin de önemli bir yer tuttuğu müşahade edilmektedir. Hatta ahlaki erdemlerin Farabi ve İhvan-ı Safa'nın siyaset felsefelerinin merkezinde bulunduğu söylenebilir. Bu makalede onların siyaset anlayışındaki temel unsurları, Farabi ve İhvan-ı Safa'da ayrı başlıklar halinde değil, birbirini takip eder şekilde incelemeye çalışacağız.

Farabi gibi İhvan-ı Safa üyelerinin siyaset ve ahlâk öğretisi, hem bireyin hem de toplumun mutluluğunu önceler. Onlara göre bunun gerçekleşmesi için halkı yöneten devlet reisinin ve reisin sahip olduğu niteliklerin önemi büyüktür. Onlar yöneticinin, idaresi altında olan vatandaşları faziletlerle, erdemli davranmaya ve saadeti elde edecek yol ve yöntemlere davet etmesi otoritenin asli görevleri arasındadır. Bunu gerçekleştirmenin yolu da iki türlüdür: Öğretim ve eğitim. Devletin başında olan ve halkı yöneten kişi aynı zamanda toplumun eğitim ve öğretim konusunda rol modeli, hem de eğitim ve öğretim faaliyetlerinin sorumlusudur. Reis, halk nezdinde ahlaki eğiticilik ve öğreticilik alanında en yetkin kişidir. Farabi, devlet başkanının bu öğretmenlik özelliğini pek çok eserinde vurgulamıştır.⁵ Farabi ve İhvan-ı Safa mensupları ahlâkın ve siyasetin amacının insanları mutluluğa götürmek olduğunu belirterek, ikisinin birbirinden ayıramayacağını ifade ederler. Onların felsefesinde siyaset aynı zamanda ahlâki bir disiplin olduğu için devleti yönetecek olan kişi bir ahlâk öğretmeni prototipidir.⁶

Farabi'ye göre medeni felsefe “ahlâki sanat” ve “siyaset felsefesi” diye iki grupta ele alınabilir. İnsanların iyi fiiller ve ahlâk hakkında bilgi edinme ihtiyacını sağlayan “ahlâki sanat” tır. “Siyaset felsefesi” ise şehir halkının muhtaç olduğu iyi durumlara ulaşmayı sağlamaktadır.⁷ Eflâtun ve Aristo'nun yaptığı gibi, Farabi de eserlerinde siyaset konusuna en çok yer veren düşünürlerden biri olmuştur. O, İslam düşünce dünyasının ilk teorik siyaset filozofu olarak kabul edilmektedir. İnsanı toplumsal bir varlık olarak değerlendiren Farabi, siyaset felsefesine, ahlâk kurallarını toplumsal düzeyde hayata geçirme sorumluluğu yüklemektedir.

⁵ Rahime Çelik, “Farabi'nin Tahsilü's-Saade Adlı Eserinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi”, *Muallim-i Sani Uzlukoğlu Farabi*, Edt. Enver Demirpolat-Rahime Çelik, İstanbul-2020, Kitap Dünyası Yayınları, s.38.

⁴ Nejdî Durak, *Aristoteles ve Farabi'de Etik* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2009), 285; Hicab, *el-Felsefetü's-siyasiyye inde İhvani's Safa*, 127; Enver Demirpolat-Mustafa Ülger, “Farabi'de Reis, Filozof, İmam, Hakan ve Kanun Koyucu Kavramları”, *Muallim-i Sani Uzlukoğlu Farabi*, Edt. Enver Demirpolat-Rahime Çelik, İstanbul-2020, Kitap Dünyası Yayınları, s.163.

⁵ Mehmet Aydın, “Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'adet Kavramı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (1973), 303.

Filozofa göre, insanın hedef olarak belirlediği dünya ve ahiret mutluluğu ancak sosyal hayat içerisinde siyasetin etkin ve doğru hamleleri ile sağlanabilir. Farabi'nin felsefi düşüncesinde psikoloji ile ahlak, ahlak ile siyaset birbiri ile iç içedir. Pek çok alanda fikir beyan ederek eser kaleme almış bu büyük filozof hakkında kesin bir sonuca ulaşmak için onun felsefesini bir bütün olarak ele almak gerekir. Farabi'nin, psikolojik tahliller sonucu insan nefsi hakkında vardığı sonuçlar, ahlaki ve fikri faziletlerle temel olmakta, faziletlerin tespit ve tasnifi ise siyasetin özünü oluşturmaktadır. Aristoteles her şeyin amacını iyiye ulaşmak olarak belirlemiştir. Bu yüzden siyaset alanı üzerinde çalışacak ve siyaseti inceleme konusu yapacak kişilere psikoloji çalışmalarını tavsiye etmektedir.⁸ Bu tavsiyeye en iyi uyanlardan biri de şüphesiz Farabi olmuştur. Psikoloji ve ahlakta 'mutlu olma', siyasette ise 'mutlu etme' ağırlık noktasını teşkil eder.⁹ Farabi, insanın elde etmek istediği mutluluğu, onun fitratında var olan bir talebin karşılanması olarak değerlendirmektedir.¹⁰ Bu yüzden, fazilet, iyilik gibi kavramlar saadetle kıyaslanınca daha az öneme sahiptirler. Saadet, insan faaliyetlerinin nihai meyvesidir. O, mutlak gayedir.

İhvan-ı Safa da Farabi gibi siyasi öğretisinin merkezine insanın mutluluğunu yerleştiren ve bunu sağlamak için ilkeler belirleyen dini-felsefi bir ekoldür. İhvan-ı Safa üyeleri için felsefe, sadece hakikatin araştırılması ve hakikatin bilgisine ulaşılması anlamına gelmez. Bunun yanında kişinin söz ve fiillerini, yaşam biçimini, davranışlarını da belli bir sistem dâhilinde düzenleme gibi pratik amaca ve uygulamaya da yönelir. Çünkü felsefi olarak teorik düzeydeki yüksek gerçeklerin kavranması, bir bakıma kişinin pratik düzlemdeki konumu ile yakından ilgilidir. Pratikteki erdem, teorik gerçekler için bir taban oluşturmaktadır.¹¹ İhvan-ı Safa'da felsefe sadece nazari bir çaba değil Farabi'de olduğu gibi insanın aynı zamanda zihin, kalp, ahlak ve aksiyon dünyasını bütünüyle kapsayan bir alandır.

Farabi'de olduğu gibi İhvan-ı Safa topluluğunda da ahlakın temel gayesi mutluluktur. İhvan-ı Safa'ya göre mutluluk, dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısımdır. Dünyevî mutluluk, kişinin bu dünyada mümkün olan en uzun sürede en rahat bir şekilde yaşaması ve her emeline

⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, (Ankara: Kebikeç Yayınları, 2005), 9.

⁹ Aydın, "Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'adet Kavramı", 303.

¹⁰ Farabi, *Kitab as-Siyasa al-Madaniyya*, nşr. F. M. Najjar, (Beyrut: y.y., 1964), 78.

¹¹ Enver Uysal, "İhvan-ı Safa'da Metafizik", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, (ed.), Bayram Ali Çetinkaya - İsmail Çalışkan, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 6/275-276.

ulaşmasıdır. Uhrevî mutluluk ise, ruhun bedenden ayrıldıktan sonra en mükemmel şekliyle, ebediliğe kavuşmasıdır.¹² İhvan-ı Safa, devamlı mutluluğa ulaşabilmek için nefsin bedenden ayrılması gerektiğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla insan bedene bağlı kaldığı sürece tam olarak mutlu olamaz.

Siyaseti nebevi siyaset (es-siyasetü'l-nebeviyye), mevcut düzeni koruma anlamında siyaset (es-siyasetü'l-mülûkiyye), idare edilenlerin psikolojik, ahlaki ve sosyal yapısını iyi bilme anlamında siyaset (es-siyasetü'l-ammiye), bir insanın, evini ve geçimini üstlendiği kişileri iyi yönetmesi anlamında kullanılmaktadır. Özel siyaset (es-siyasetü'l-hassiyeye), insanın, kendini iyi idare etmesi anlamında kişisel (zati) siyaset (es-siyasetü'l-zatiyye)¹³ diye beş bölümde inceleyen İhvan-ı Safa, özellikle bedenin ve nefsin yönetimi konusunu önemsemekte ve bu iki yönetim biçiminin başarısının, birey ve toplum açısından çok önemli olduğunu belirtmektedir. Çünkü İhvan-ı Safa ve Farabi sistemlerine hedef olarak bireyin ve toplumun mutluluğunu gerçekleştirmeyi belirlemişlerdir. Hatta bütün dünya insanların mutluluğu onların öncelikli hedefidir. Dolayısıyla İhvan-ı Safa da Farabi de mutluluğu elde etmeyi öncelikle bu iki yönetim şeklinin niteliğine ve başarısına bağlamaktadır. Bireyin beden ve nefis yönetimi doğru ve başarılı olursa, birey mutluluğu elde eder. Bu durum aileye, kabileye, millete yansiyarak devam eder. Böylece mutlu bir dünya meydana gelmiş olur. Evrensel mutluluğun elde edilmesinde en temel saiklerden birinin beden ve nefis yönetiminin doğru yapılması olduğu görülmektedir. İki düşünce sisteminde de önemli bir yere sahip olan ve hem bireysel, hem de toplumsal mutluluk için zaruri olan bazı temel prensipler vardır. Bu bölümde bu iki düşünce sisteminde ortak olan ilkelere başlıklar halinde kısaca yer vermenin çalışmamızın ruhuna uygun olacağı kanaatindeyiz. Bu ilkeleri şu şekilde sıralayabiliriz.

1-Ehliyet ve Liyakat

¹² İhvan-ı Safa, *Resâil-ü İhvânî's-Safâ ve hullânî'l-vefâ*, haz. ve tah. Arif Tamir, (Beyrut -Paris: y.y., 1995), 1/423; Bayram Ali Çetinkaya, *İhvan-ı Safa'nın Dinî ve İdeolojik Söylemi*, (İstanbul: Elis Yayınları, 2003), 289-290; Ola Abdelaziz Abouzeid, "A Comparative Study Between The Political Theories of Al Farabi and The Brethren of Pruty", (Ottawa-Canada: y.y., 1987), 474.

¹³ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 1/273-274, 327; Hicab, *el-Felsefetü's-siyasiyye inde İhvânî's Safa*, 350-356; Çetinkaya, *İhvan-ı Safa'nın Dini ve İdeolojik Söylemi*, 261.

Farabi ve İhvan-ı Safa, dinlerin, fikri ekollerin, düşünce sistemlerinin bir hedefi olduğu gibi devletlerin de gerçekleştirmek istedikleri amaçlarının olduğunu dile getirmişlerdir. Onların kurmak istedikleri devletin amacı ise insanın mutluluğudur. Farabi ve İhvan-ı Safa, insanı mutlu edeceğine inandıkları sistemlerinde siyasi ve ahlaki bazı prensiplerin varlığını zorunlu kılmışlardır. Bu ilkelerden biri ehliyet ve liyakattir. Yeterlilik, layık olma, uygunluk, yaraşırılık¹⁴ gibi manaları içeren bu kavramlar, siyaset ahlakında önem arz etmektedirler. Ehliyet ve liyakat sahibi olmayan, kötü düşünce ve inançlara sahip kimselerin yönettiği devlet ve toplumda mutluluk ve huzur olmayacağı gibi, ehliyet ve liyakat vasıflarından yoksun yönetim ve toplulukların uzun ömürlü de olmayacağını ve yıkılacağını belirtmişlerdir. Onlar birey ve toplumun mutluluğu için ahlaki erdemlerin zorunlu olduğunu beyan etmektedirler. Farabi ve İhvan-ı Safa, çökmenin, yıkılmanın ve başarısızlığın en temel nedenlerini insanların kötülöklere bulaşması, ahlaki açıdan yozlaşma ve bozulmanın başlaması ve toplumu oluşturan insanların bu konularla ilgili duyarlılıklarını yitirmesi olarak tespit etmişlerdir. Bu süreç de güç kaybının en temel nedenidir.¹⁵ Onlar sistematize etmek istedikleri şehri (devleti) birlik içinde, bölümlerden oluşan ve vücudun organlarının oluşturduğu gibi bir bütünlük halinde bir bünye olarak tahayyül ederler. Eğer bu bölümlerden birisi hastalanırsa, diğer bölümlerin hepsi buna tepki gösterir ve onu korurlar. Onların sisteminde fertlere iş verilirken bu vazifenin bireyin özel kabiliyet ve becerilerine tam olarak uygun olmasına dikkat edilir.¹⁶ Kişinin kabiliyet ve becerisine uygun olmayan işle vazifelendirilmesini büyük hata olarak kabul ederler. Ehliyet ve Liyakat, sadece yöneticilerin mücehhez olması gereken bir erdem değildir.¹⁷ Ehliyet ve liyakat sosyal hayatta sorumluluk yüklenen her bireyde bulunması gereken bir temel ahlaki ilkedir. Ehliyet ve liyakat sahibi insanların bilgi birikiminden istifade etmesini bilen toplumların, sosyal, siyasi, ahlaki, eğitim, sağlık ve ekonomik alanlarda kalkınması ve gelişmesi daha sağlıklı ve hızlı olacaktır. Böyle yetkin insanlar, içinde yaşadıkları toplum ve kuruma yük olmak yerine, problemlerin çözümünde ve hizmetin daha

¹⁴ Şükrü Haluk Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 10. Basım, 2005), "Ehliyet ve Liyakat", 608-1312.

¹⁵ Enver Uysal, "İhvan-ı Safa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000). 22/4.

¹⁶ Farabi, es-Siyasetü'l- Medeniyye, 41; M. M. Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi*, çev. Osman Bilen, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 2/80.

¹⁷ Farabi, *Şark İslam Klasikleri, İlimlerin Sayımı (İhsaü'l-Ulum)*, çev. Ahmet Ateş, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986), 42; İhvan-ı Safa, *Risaleler*, 4/111-112.

etkin ve nitelikli olmasında büyük fayda sağlarlar. Bu evrensel bir benimseme ve kabuldür. Onların siyasi ve ahlaki sistemlerinde önemsedikleri ve temel erdem olarak kabul ettikleri değerlerin etkin olarak yaşatılabilmesi için olması gerken diğer bir kavram da erdemli başkandır.

2-Erdemli Reis (Başkan)

Sosyal bir varlık olan insanın içinde yaşadığı toplumun standartları gereği uyum sağlaması gereken ahlaki ve siyasi yasaların olması kaçınılmazdır. Toplumsal ve siyasi açıdan bu uyumun sağlanabilmesi ve düzenin kurulabilmesi için bir yönetici zorunluluğu genel kabuller arasındadır. Düşünce sistemlerinin ana gayesi olarak erdemli ve mutlu bir hayatı benimseyen Farabi ve İhvan-ı Safa da erdemli bir reisin varlığını zorunlu görmüşlerdir. Erdemli ve mutlu hayat için gerekli olan aksiyolojik unsurların idame ve ikamesi için olması gereken temel öğelerden biri de erdemli bir başkandır. Erdemli topluma reislik yapacak liderin hem Farabi hem de İhvan-ı Safa'ya göre taşıması gereken vasıflar vardır. Bu nitelikleri ele aldığımızda tamamına yakınının ahlak içerikli olduğunu görmekteyiz. Doğruluk, dürüstlük, yalandan ve yalancidan uzak olmak, dünyevi ve süfli şeylerden sakınmak, adil olmak, adaleti ve adil olanları sevmek, baskıdan, zulümden kaçınmak gibi temel ahlaki ilkeler reis olacak kişinin sahip olması gereken siyasi ve ahlaki erdemler arasındadır.¹⁸ Ayrıca başkan olacak kişi yeme içme gibi konularda ölçülü davranmalı, kadınlara düşkünlük ve oyun gibi süfli şeylerden uzak durmalıdır. Altın ve gümüş gibi aldatıcı varlıklardan sakınmalı ve ulu olmaya çalışmalı ve ululuğu sevmelidir. Reis mutedil mizaçta, azim ve irade sahibi olmalı ve gerektiğinde cesaretini ortaya koyabilmelidir.¹⁹ Toplumu idare edecek reisin, toplumsal huzur ve barışı, birlik ve beraberliği sağlayabilmesi için bu özelliklere sahip olmasının yanında pratikte de bu doğrultuda bir yönetim gösterme niyet ve azminde olması da gerekir.²⁰ Farabi ve İhvan-ı

¹⁸ Ebû Nasr Mehmed b. Tarhan b. Uzluğ el-Farabi, *Ârâ'î ehli'l-medîneti'l-fâzıla*, (Mısır: y.y., ts.), 89 -90; İhvan-ı Safa, *Risaleler*, 4/111-112.

¹⁹ Farabi, *el-Medînetü'l-fadıla*, 89; Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi*, 2/80; A Farouk Sankari, "Platon ve Farabi'nin Siyaset Felsefelerinin Bazı Yönlerinin Karşılaştırılması", çev. Osman Elmalı - H. Ömer Özden, *Tabula Rasa*, 5/13, (Ocak-Nisan 2005), 240; Bayraktar Bayraklı, *Farabi'de Devlet Felsefesi*, (İstanbul: Doğuş Yayınları, 1983), 122-123; Şenol Korkut, *Farabi'nin Siyaset Felsefesi*, (Ankara: Atlas Yayınları, 2015), 307-308.

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Hamdi Onay, "İhvan-ı Safa'nın Ahlak Anlayışında Farabi'nin Etkisi", *Muallim-i Sani Uzluğolu Farabi*, Edt. Enver Demirpolat-Rahime Çelik, İstanbul-2020, Kitap Dünyası Yayınları, s.123-150.

Safa'nın, reis olacak kişide olmasını zorunlu gördükleri ahlaki ve siyasi faziletlerin, zaman ve coğrafya sınırlaması olmaksızın, her yöneticinin taşıması gerektiği ilkeler olduğunu söyleyebiliriz.

3-Karşılıklı Yardımlaşma

İnsanlık tarihinde ne kadar geriye gidersek gidelim, insanların ilk ortaya çıktığı andan itibaren bir arada yaşadıklarını makul bir varsayım olarak kabul edebiliriz. Fıtratında sevgi-kin, iyilik-kötülük, tembellik-çalışkanlık gibi pek çok zıt niteliği barındıran insanların bir arada yaşaması gerçeği pek çok problemi beraberinde getirmiştir. İşte hedefi dünyevi ve uhrevi mutluluk olan Farabi ve İhvan-ı Safa, mutluluk için bu problemlerin çözümüne katkı sunacak, öğretilerinin bir parçası olarak karşılıklı yardımlaşmayı da önemsemişlerdir. Farabi, erdemli devletin fadıl vasfını kazanabilmesi için karşılıklı yardımlaşmayı şart koşturmuştur. Ona göre mademki toplum hayatı ihtiyaçtan doğuyor, öyle ise, ihtiyaçlar karşılıklı yardımlaşma ile giderilir. Farabi karşılıklı yardımlaşmanın sadece medinede değil, fadıl millet ve fadıl dünyada da olması gerektiğini belirtmektedir. İhvan-ı Safa mensupları kurmak ve yaşatmak istedikleri ideal devlette temel felsefe olarak Allah rızasını benimsemişlerdir. Fikir birliğini önemseyen İhvan-ı Safa, aynı inancı benimseyen ve Allah rızası için hareket eden insanların karşılıksız bile yardımlaşacağını ve ellerindeki şeyleri paylaşacağını belirtmektedirler. Onlar karşılıklı yardımlaşmak kadar, bu yardımlaşmanın hangi amaçla yapıldığını da önemsemektedirler. Onlara göre toplum hayatı ihtiyaçtan doğmaktadır. Bunun için de ihtiyaçlar ancak karşılıklı yardımlaşma ile giderilir. Amaçları birlik ve fazilet olan insanlar arasında ayrılık, anlaşmazlık meydana gelmez.²¹ Bugün de gerek sosyolojik açıdan, gerekse psikolojik olarak ya da ahlaki ve siyasi değerlendirmelerle meseleyi ele alacak olsak, bir toplumun fertlerinin huzur ve birlikteliği için karşılıklı yardımlaşmanın temel değer olduğu açık bir şekilde görülecektir. Yardımlaşmak eylemi maddi manevi birliğin, ekonomik kalkınmanın, siyasi gücün, kardeşlik duygularının tesisi ve devamı için temel etkenlerdendir. Aralarında amaç, ahlak ve inanç birliği olan bireylerden oluşan toplumlarda karşılıklı yardımlaşma erdeminin fiiliyata dökülmesi kolay ve sonuçları da birey ve toplum için karlıdır.

²¹ Farabi, *el-Medîneti'l-fâzıla*, 78; a. mlf, *Fusulü'l-medeni*, (Siyaset Felsefesine Dair Görüşler) çev. Hanifi Özcan, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987), 76; İhvan-ı Safa, *Risaleler*, 1/181-182; Bayraklı, *Farabi'de Devlet Felsefesi*, 76.

Yardımlaşmayı meleke haline getirmiş toplumların kötülükleri engelleme ve iyilikleri yayma mücadelesi daha başarılı, medenileşme yolundaki hamleleri ise daha isabetli olacaktır.

4-İş Bölümü

Farabi ve İhvan-ı Safa'nın, siyaset anlayışındaki temel kavramlardan bir diğeri de iş bölümü uygulamasıdır. İnsanlara huzur ve mutluluk sağlamayı vadeden her sistem, bu hedefe ulaşmak için gerekli tedbirleri almak ve ihtiyaç duyulan adımları atmak zorundadır. Bu hedefe varmayı kolaylaştıracak adımlardan biri de ferdi farklılıklara, bireysel istidat ve yeteneklere göre iş bölümü yapmaktır. İş bölümü uygulaması insanlara sorumluluk yüklemenin yanında, otokontrol, işin sağlıklı takibi, belli bir alanda uzmanlaşma ve kendini geliştirme imkânı da sunmaktadır.²² Farabi erdemli devlette, her insanın bir iş ve sanla uğraşmasını ve yaptığı iş ve sanatın bilgisine en mükemmel şekilde vakıf olmasını zorunlu görür.²³ İş bölümü yaparken bireyin psikolojik durumu dahil bedensel özellikleri, istidat ve kabiliyeti gibi hususlar göz önüne alınarak karar verilmelidir. Farabi psikolojik farklılıkların iş hayatına yansyacağını savunmaktadır. Ona göre, insanların yaratılıştan bazı sanat ve bilim türlerine eğilimi vardır. Bu sanatlar ve bilgiler birbirinden ne kadar farklı ve üstünseler, onlar da birbirlerinden o derece farklı ve üstündürler. Aynı işe yaratılıştan yatkın olan dahi, o işin bölümleri arasındaki üstünlük gereği birbirlerine üstünlük sağlarlar.²⁴ İhvan-ı Safa insanların doğuş itibarıyla bir kısmının diğerlerinden üstün olduğu çeşitli toplum katmanlarından oluştuğunu söylemektedir. Onlar bu farklılığı bir hikmetin neticesi olarak değerlendirmektedirler. Çünkü insan tek başına toplumun bütün işlerini yapabilmeye muktedir değildir. Toplumu oluşturan insanlardaki bu farklılık, her bir tabakanın belirli bir işi hakkıyla yerine getirmesini kolaylaştırır. Bu şekilde bir iş bölümü vesilesiyle insanlar birbirleriyle yardımlaşmış olur.²⁵ İş bölümü, yalnızca ekonomi dünyasına özgü bir durum değildir. Siyasal, yönetsel, yargısal, sanatsal ve bilimsel alanlarda dahi etkisini ve önemini her

²² Adnan Ayaz, *Farabi'de Siyaset Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 110.

²³ Farabi, *es- Siyâsâtü'l-medeniye veya Mebâdî'ü'l-mevcûdât*, çev. Mehmet Aydın. vd., (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 41.

²⁴ Farabi, *es- Siyâsâtü'l-medeniye*, 42.

²⁵ Ömer Ferruh, *Tarihu'l-fikri'l arabi ila eyyami İbni Haldun*, (Beyrut: y.y., 1983), 394.

geçen gün artırmaktadır. Bugün iş bölümünün, toplumsal düzenin en önemli temellerinden biri olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir.

5-Düzen (İntizam)

Farabi ve İhvan-ı Safa'ya göre, mutluluğu elde etmek için ihtiyaç duyulan iki temel erdem vardır. Bunların biri amaç birliği, diğeri ise bu ortak amaca ulaşmak için, toplumda kâmil bir yardımlaşma ve dayanışmanın gerçekleştirilmesidir. Farabi de İhvan-ı Safa da devletin yönettiği vatandaşların ortak bir amaç inancına ve bunu gerçekleştirebilmek için yetkin bir dayanışma ruhuna sahip olmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte ahlaki ve siyasi faziletlerin değerini koruyup, hükmünü icra ederek, mutluluğa vesile olabilmesi için olması gereken öğelerden biri de düzendir. Düzen, toplumda iş bölümünü, birlikte yaşamayı, kurallar çerçevesinde eşitliği ve özgürlüğü sağlamaktadır. Farabi ve İhvan-ı Safa'ya göre bir toplum kurulabilmesi ve yaşamını devam ettirebilmesi için, düzene ihtiyaç vardır. Onların ideal devlet veya erdemli devlet diye tanımladıkları ve uygulamaya koymak istedikleri devlet biçimi de bunu desteklemektedir.²⁶ Bireysel ve toplumsal hayatta düzen ve intizamın yokluğu huzur ve mutluluğa engeldir. Onlar insanın ictimai bir varlık olduğunu da göz önüne alarak insanın mutlu ve huzurlu bir ortamda yaşayabilmesi için gerekli olan düzeni kuracak ve bu düzeni koruyacak ve devam ettirecek bir lidere, bir devlet başkanına ihtiyaç olduğunu söylemektedirler. Her ferdin yasalar çerçevesinde sözünü dinlemesi ve itaat etmesi gereken bu liderin varlığı da onların sisteminin önemli bir parçasıdır.²⁷ Belli yöntem, ilke veya yasalara göre kurulmuş olan durum, uyum, nizam, sistem anlamına gelen düzenin²⁸ devamı ve sağlıklı işleyişi için erdemli ve yetkin bir lider zorunludur.

Siyaset felsefesi alanı için önemli bir kavram olan lider ya da reis olma arzu ve isteği onlara göre insanın doğasında yaratılıştan mevcuttur. Onlar başkanlık, lider, reis vb. kavramlar olmadan da siyasetten söz edilemeyeceğini ifade ederler.²⁹ Riyaseti iktidara gelmek arzusu diye kabul eden İhvan-ı Safa, bu vazifeye talip olan herkesin öncelikle kendi hal ve hareketlerini, davranışlarını, arzu ve hırslarını kontrol altında tutması ve bu kontrolü

²⁶ Farabi, *el-Medinetü'l-Fadıla*, 118; İhvânı Safâ, *Risaleler*, 1/127.

²⁷ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 4/127.

²⁸ Akalın vd., "düzen", 594.

²⁹ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 1/314.

sağlayacak güce ve iradeye sahip olması gerektiğini beyan etmektedirler. İhvan-ı Safa, kendini kontrol edemeyen kişinin başkasını kontrol edebilmesinin mümkün olmadığını söyleyerek, bu irade ve yetkinliğe ulaşamamış kişilerin amaca ulaşması ve istenilen sonucu elde etmesinin de mümkün olmadığını belirtmektedirler.

6-Bilgi

Gerek İhvan-ı Safa gerekse Farabi'nin düşünce sistemi insanı merkeze alan bir sistemdir. İnsan yaratılış gayesi gereği kendini, içinde yaşadığı âlemi, yaratanını, eşyanın hakikatlerini bilmesi gerekir. İhvan-ı Safa'ya göre bütün bunların kazanımında her insan öğretmene ihtiyaç duymaktadır. Onlara göre peygamberler bütün insanlığın öğretmenidir.³⁰ Farabi ve İhvan-ı Safa'nın önemseydiği ve insanın temel amacı olan mutluluğa erişmek yolunda gerekli olduğunu düşündükleri ahlaki ilkelerin kazanımında ve bu ahlaki ilkelere uygun biçimde tutum ve davranış sergileme konusunda bilgi temel değerdir. Fazıl Şehir'de eğitimin amacı, ferdin veya fertlerden oluşan grupların, ya da milletlerin karakter formasyonunu sağlamaktır. Bu da ta'lim ve te'dib diye ikiye ayrılır. Birincisi nazari veya fikri faziletlerin, ikincisi ise ahlaki faziletler'in varlık alanına çıkartılmalarını amaç edinir.³¹ Eğitim, kötü fiilleri ortadan kaldırmalıdır; zira tabii ve iradi kötülükler silinmeden mutluluk elde edilmez.³² Eğer eğitim bazı insanları ıslah etmede başarılı olamazsa o zaman bir takım zorlayıcı usullere başvurmak gerekir.³³ Farabi'ye göre bir konuda bilgi ve yetenek fazlalığı olan kişi, o konuda daha az bilgi ve beceriye sahip olanın reisi durumundadır. Bu bakış açısı filozofun reislik konusunda ne kadar bilgi merkezli düşündüğünü göstermektedir. Toplum hayatında herhangi bir meslek alanında aynı işi yapan iki kişiden, işini daha çok önemseyen ve daha çok gayret eden, işini önemsemeyen ve daha az çaba gösterenden daha öndedir ve onun lideri durumundadır.³⁴ İş disiplini, işini severek yapmak ve gayretle çalışmak düşünürlerin ortak değeri durumundadır. Onlar, bir işte buluş gücüne sahip olup üreten kişinin, o işte buluş gücüne sahip olmayan diğerlerinden üstün ve yetkin olduğunu ve bu vesileyle de bu kişinin diğerlerinin başkanı

³⁰ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 3/480.

³¹ Krş. H. Masumi "al-Farabi's Politics", *A History of Muslim Philosophy*, nşr. M. M. Şerif (Wiesbaden: y.y., 1962), 1/709.

³² Farabi, *Siyasa*, 84.

³³ Aydın, "Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'adet Kavramı", 310.

³⁴ Farabi, *Fusul*, 69.

olduğunu ileri sürmektedirler.³⁵ Bu durum da düşünürlerin üretmeye, keşfetmeye, marifete ne kadar değer verdiğinin göstergesidir. Her iki anlayışta da bilgi, yetenek, üretmek ve gayret etmek gibi meziyetlerin yetkinlik vesilesi olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. Bu anlayış da evrensel bir gerçekliği ifade etmektedir.

7-Amaç Birliği

İhvan-ı Safa'nın oluşturmak istediği erdemli devletin vatandaşlarının sahip olmasını amaç edindiği bazı özellikler söz konusudur. Öncelikle onlar bu toplumun fertlerini tek vücut haline gelmiş bir yapı olarak kabul ederler. Onlar için erdemli toplumun bireylerinin dini inancı, ahlak anlayışı ve mezhep tercihi bir ve aynı olmalıdır. Bu toplumda herkes birbiri ile yardımlaşma ve dayanışma halindedir. Bu devletin halkı kendi aralarında kısır çekişme, yalan, iftira, kavga gibi reziletlerden uzak, her şeyi Allah rızası anlayışı doğrultusunda yapmaya çalışan, birbirinin başarısı ve mutluluğu için yardımlaşan erdemli ve bilge kişilerden oluşur.³⁶ Bu yüzden İhvan-ı Safa erdemli devleti, maddi ve manevi bütün yetkinliklerin ve yeteneklerin erdemli toplumun huzuru için birleştirildiği devlet olarak tanımlamaktadırlar. Onların bütün çabası takva, vefa, doğruluk, adalet, emanete riayet, yardımlaşmak, paylaşmak, kardeşlik ilkeleri üzerine kurulmuş ve ebedi nimetlere ulaşmak amacıyla olan bir topluluk meydana getirmektir.³⁷ Bu topluluğu oluşturacak ve idare edecek devlet reisinin de taşıması gereken değerler vardır. Devlet reisinde olması gereken mutlak özellikler konusunda İhvan-ı Safa'nın, büyük ölçüde Farabi'nin etkisinde kaldığını ifade edebiliriz.³⁸ İhvan-ı Safa'nın oluşturmak istediği toplumda yaşayacak insanların temel konularda bir ve beraber olması, aynı inancı, ahlaki değerleri benimsemesi, mezheplerinin bir olması, yardımlaşmak, paylaşmak gibi temel insani değerlerin önemsenmesi toplumun bütünlüğü açısından çok önem arz eden hususlardır. Bu birliktelik insanların kendi aralarında olan ilişkilerde olduğu gibi yönetim ve yönetilen açısından da çok olumlu sonuçlar doğuracaktır. İstenilen siyasi, ekonomik, sosyolojik kazanımlar daha kolay ve hızlı bir şekilde elde edilebilecektir. Yönetici

³⁵ Farabi, *es-Siyâsâtü'l-medeniyye*, 41-42.

³⁶ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 1/181-182.

³⁷ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 1/171-172.

³⁸ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 4/129-130.

reisin de yetkinlikte en üst seviyede olması toplumun huzuru ve mutluluğu elde etmesine büyük katkı sağlayacaktır.

Siyaset felsefesi ile ilgilenen düşünürler teorilerini oluştururken ve temellendirirken, filozof Platon'dan beri kabul gören insanın sosyo-politik bir varlık olduğu gerçeğini dikkate alarak sistemlerini kurmuşlardır. Farabi ve İhvan-ı Safa da insanın sosyo-politik bir varlık olduğunu kabul eden bu düşünce ekollerindendir. İnsanların iyi bir hayat sürmek istedikleri ve bunun için çabaladıkları bir hakikattir. İnsanın istek ve arzularını tek başına karşılaması çok zor ve hatta imkânsızdır ve bunları elde etmek için de ömür yeterli değildir. İnsanların sıkıntı çekmeden yaşayabilmesi ve iyi yaşamalarını sağlayacak ihtiyaçları temin edebilmesi için bir toplum ortamına, sosyal bir hayata ihtiyaçları vardır. Bu yüzden de insanlar, köylerde ve şehirlerde toplu olarak yaşamaktadırlar. İlahi hikmetin ve inayetin gereği olarak bazı insanlar zanaat, bazısı ticaret, bir bölümü inşaat, diğer bir kısmı siyaset yönetimi ile meşgul olmaktadır. Bunun yanında eğitim-öğretim, ilim tahsil etmek ve bununla insanları aydınlatmak için uğraşanların yanında hizmet işi yapanlar da mevcuttur.³⁹ Bu ilahi hakikat ve hikmetin hayata yansması da insanın sosyo-politik bir varlık olduğunun göstergesidir. Sosyal hayat içerisinde iş bölümü beraberinde sorumluluğu, ehliyet ve liyakati de getirmektedir. Belirtilen farklı iş kollarında nitelikli iş yapmak, yapılan işin hakkını vermek, içinde yaşanılan toplumun huzur ve mutluluğuna katkıda bulunmak anlamına gelmektedir. Bu anlayış ve sorumluluk duygusu hem toplumun hem de fertlerin yaşam kalitesi ile birlikte toplumdaki güveni de arttırmaktadır. Bu yaklaşım biçimi de erdemli toplumun oluşumuna ve devamına büyük katkı sağlamaktadır.

İnsan topluluklarını ve devletleri sınıflandıran Farabi, nihai amaç olarak önceliği ahlak olan ve güzel ahlakı önemseyen bir devlet ve toplum oluşturmayı ortaya koymuştur. Bu toplumda paylaşmak, yardımlaşmak, dayanışma, birlik beraberlik temel ilkeler arasındadır. Filozofun vurgu yaptığı devlet ve toplum modelinde insanlar arasında sevgi, saygı, sosyal adalet, hukuk kurallarının üstünlüğü, iş bölümü gibi huzur ve mutluluk için gerekli olan bütün değerler mevcuttur. Bu toplum ve devlet şeklinde hedef, bütün insanlığı kucaklayarak mutluluğu hep

³⁹ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 1/123.

birlikte elde etmektir. Devleti yöneten ve bu devlet tarafından yönetilen herkes için ideal bir düzen kurmak ana gayedir.

8-Devlet Reisi ve Kalp

İnsanı merkeze alarak düşünce sistemini oluşturan Farabi ve İhvan-ı Safa, dünyevi ve uhrevi mutluluğun kazanılması ve dünya hayatı için gerekli olan maddi manevi gelişmede etkisi büyük olan ehliyet, liyakat, iş bölümü, yardımlaşmak, birlik beraberlik, yöneten-yönetilen ilişkisinin dengede tutulmasıdır. Bilgi gibi bazı siyasi ve ahlaki değerlerin hayata geçirilmesi ve toplumda meleke haline getirilmesinde devlet reisinin etkisi ve önemi ortadadır. İdeal toplumu oluştururken bu sürecin sağlıklı ve verimli geçirilebilmesi için düzen ve yönetici önem arz etmektedir. Bu yüzden Farabi ideal devletini, erdemli toplumunu oluştururken, evrendeki bazı varlıkların içinde bulunduğu düzeni örnek alarak oluşturmak istediği yapıyı şekillendirmeye çalışmıştır. Örneğin filozof erdemli devleti bio organik açıdan sağlıklı ve sağlam bir vücuda benzeterek izahlar yapmaya gayret etmektedir.⁴⁰ İnsan bedeninde pek çok organın olduğunu belirten düşünür, bu organların verimli ve bir düzen içinde çalışmasının çok önemli olduğunu ifade eder. Vücudu oluşturan organların her biri bir vazifeye görevlendirilmişlerdir. Farabi, bu organların bir düzen ve plan dâhilinde nitelikli işler yapmasını kalp ile ilişkilendirmektedir.⁴¹ İnsan vücudunda organların düzeninden ve verimli çalışmasından kalbi sorumlu tutan filozof bu hiyerarşiyi devletin yönetimine de uyarlamaktadır. Bedenin yönetiminde kalbin rolü ne ise devletin idare edilmesinde de devlet reisinin sorumluluğu aynıdır. Devlet başkanı, devletin bütün kurum ve kuruluşları ile ilgili birimlerin en etkin, düzenli ve verimli bir şekilde çalışmasını sağlamak zorundadır. Kurum ve kuruluşlar arasındaki bu düzenin tesisi ve devam ettirilmesi başkanın kabiliyet ve tutumu ile alakalı bir durumdur. Bedenin organlarının çalışması ile devletin kurumlarının çalışmasını bu şekilde benzeştiren filozof, şunu da dile getirmeyi ihmal etmemiştir. Kalp ve diğer organların çalışması ve görevlerini yerine getirmesi tabiidir, devletin kurum ve kuruluşlarında ise kişinin kabiliyeti, iradesi, ihtiyarı ve vazife sorumluluğu gibi ahlaki hususlar söz konusudur. Kurumlar arası sağlıklı iletişimi sağlamak

⁴⁰ Farabi, *el-Medinetü'l-Fadıla*, 82.

⁴¹ Farabi, *el-Medinetü'l-Fadıla*, 82.

konusunda baş organizatör olarak devlet başkanının önemi ortaya çıkmaktadır. Bunun için de Farabi, erdemli devleti idare edecek reisin sıradan birisi olamayacağını belirtir. Erdemli devletin reisi sağlıklı bir beden başta olmak üzere, güçlü hafıza, üstün zekâ, etkileyici hitap etme yeteneği, dünyevi lezzetlere düşkün olmama, adalet ve doğruluk gibi ahlaki ve hukuki değeri yüksek olan faziletlerle sahip olmalıdır.⁴² Bu özelliklere sahip kişi erdemli devletin ve erdemli dünyanın reisi olabilecek istidat ve meziyetleri elde etmiş demektir.

Farabi ve İhvan-ı Safa ekolünün inşa etmek istedikleri birey ve toplum anlayışında ahlaki erdemlerin, ahlaki faziletlerin değeri ve gerekliliği çok belirgindir. Hatta onların siyaset ve yönetim anlayışında moral değerler olmadan olmaz denilebilir. Örneğin yaşantısında ahlaki değerlere aykırı tutum ve davranış içinde olanların yöneticiliğine fazla rıza gösterilmediği gibi bunun olamayacağı dile getirilmektedir.

9-Dostluk ve Arkadaşlık

İhvan-ı Safa'nın birey ve toplumun huzuru ve başarısı için önemseydiği kriterlerden biri de dostluk ve arkadaşlık konusudur. Onlar fikirlerin, ahlaki ilkelerin, felsefi düşüncelerin ve inanç ilkelerinin yayılması ve yaşatılması için arkadaş ve dostluğun önemli olduğunu ifade etmektedirler. İhvan-ı Safa müntesipleri, arkadaş ve dost olunacak kişide olması ve olmaması gereken bazı vasıflardan söz etmektedirler. Arkadaş edinecek kişinin bu olumlu ve olumsuz prensipleri mutlaka dikkate alması gerekir. Kendini beğenmek, cimrilik ve inatçılık, katı kalplilik ve kabalık, kavgacı ve zalim olmak, kinci ve hasetçi olmak, münafıklık ve ikiyüzlülük, açgözlülük ve kıskançlık, korkaklık ve acizlik, hilekârlık ve sözünde durmamak, kibirlilik ve zorbalık kötü hasletlerdir. Yine aynı hasletlerden olan hak ettiğinden daha fazlasıyla övülmek istemek, başkalarının fikirlerine saygı göstermemek, güç ve kuvvet karşısında teslimiyet göstermek, hakaret edip aşağılamak gibi hususlar, arkadaş edinilecek kişide olmaması gereken durumlardır. Çünkü İhvan-ı Safa'ya göre bu vasıflar, sevgiyi ve kardeşliğin safiyetini kaldırır, ruha ağırlık

⁴² Farabi, *el-Medinetü'l fadıla*, 89; İhvan-ı Safa, *Risaleler*, 4/111-112; Zerrin Kurtoğlu, *İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 122; Erwin Isak Jakob Rosenthal, *Political Thought in Medieval İslam, Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu, (İstanbul: İz Yayınları, 1996), 189; Korkut, *Farabi'nin Siyaset Felsefesi*, 307; Bayraklı, *Farabi'de Devlet Felsefesi*, 128.

verir, ülfet ve ünsiyeti yok eder, hayatı çekilmez hale getirir.⁴³ Sevgi ve kardeşliğin olmadığı yerde de mutluluk ve saadet olmaz. Birlik beraberlik, dayanışma ve yardımlaşma olmadan iyiyi, güzeli, doğruyu anlatmak, yaymak ve yaşatmak kolay olmasa gerektir. Aynı şekilde zulme engel olmak, kötülüklerden sakındırmak, adaletsizlik ve haksızlıklarla mücadele etmek konusunda da müspet sonuç almak zorlaşacaktır.

İhvan-ı Safa'ya göre, iyi bir arkadaş ve iyi bir dosta sahip olmak insanın mutluluğuna etki eden temel faktörlerdendir. Zekânın ve güzel ahlakın bireyin ruhuna mutluluk verdiğini ifade eden İhvan-ı Safa'ya göre, iyi bir aileye, hayırlı dostlara, yetkin (reşid) muallim ve üstatlara, arkadaş ve yöneticilere (sultan) sahip olmak da insanı mutlu etmektedir.⁴⁴ Alçak gönüllü olmak, zulüm ve diktatörlükten sakınmak, kadınlara düşkün olmamak ve onların hükmü altına girmemek buna örnektir. Ayrıca içki içmemek, cömert olmak ve dost düşman herkese acımak, sözünde durmak ve yapılan vaadleri yerine getirmek⁴⁵ gibi değerlere sahip kişilerin de dost edinilmesi gerektiğini ve bu ilkelerin ahlaki sistemlerinin temel taşları olarak benimsediklerini ifade etmektedirler.

İhvan-ı Safa bunlardan başka dost olunacak kişinin, iyi bir karakter sahibi olması, en iyi edep kaidelerine riayet etmesi, vaadlerde samimi olması ve onları yerine getirmesi, insanlar için iyilik ve af düşünmek, kıskançlığı bırakmayı en iyi manevi süs telakki etmek, hiçbir düşman sahibi olmamaya çalışmak olduğunu söyler. İhvan-ı Safa'ya göre eğer düşman sahibi olunursa, hiç olmazsa iyilik yapmak suretiyle onu cezalandırmak, Allah'ın sana idaresini emanet ettiği şeyi fenaya kullanmamak, ihtiraslarını kontrol altında tutmak gerekir. Bu dünyayı ahirete tercih etmemek, seni ilgilendirmeyen şeye kendini karıştırmamak ve Allah'ın seni salahiyetine dâhil etmediği hususlarla meşgul olmamak⁴⁶ gibi özellikleri de kendinde barındırması

⁴³ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 4/46; Koç, *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*, 110-111; Çetinkaya, *İhvan-ı Safa'nın Dini ve İdeolojik Söylemi*, 263.

⁴⁴ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 4/50.

⁴⁵ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 3/173-174.

⁴⁶ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 3/174.

gerekmektedir. Bu özelliklerin bireyin kişisel hayatı yanında, siyasi ve sosyal yönüne de etkide bulunan ahlaki erdemler olduğunu görmekteyiz.

Onlar ferdin ve toplumun hem uhrevi hem de dünyevi mutluluğunu engelleyecek her türlü davranış ve alışkanlığı reddederken, mutluluğa katkı sunacak etkenleri de elde etmek için uğraş vermenin gerekli olduğunu dile getirmişlerdir. Onlarda herkesi eyleminin derecesine göre mükâfatlandırmak, evrensel bir adalete sahip olmak, zalimlikten sakınmak, mevki ve hediye dağıtırken âlimle cahili ayırt etmek⁴⁷ gibi marifeti önceleyen, yetkinliği önemseyen bir yaklaşım biçimi de söz konusudur. Vali tayin etmek için moral değerleri temsil etmek hususunda zaafı bulunan ve köle ruhlu kimseleri tercih etmemek talebi ve tavsiyesi bunun bir örneğidir. Çünkü onların eylemlerinin mesuliyeti hükümdara yükletilir. Ancak kendi dininden olan insanlarla istişare yapmak, vezirin gerek siyasi gerekse dini yönden çağdaşlarının arasında en iyisi olmasına dikkat etmek, kuvvetlinin zayıfı ezmesini önlemek ve mazlumun yardımına koşmaktır. Ayrıca mal sahiplerine haklarını iade etmek⁴⁸ gibi ahlak, siyaset, hukuk içerikli ilkeler de onların arzu ettiği, oluşturmak istedikleri yönetim biçiminde insanların dünya ve ahiret mutluluğuna katkı sunacağına inandığı prensiplerdendir.

Sonuç

Farabi ve İhvan-ı Safa, insanı merkeze alarak oluşturdukları ve adına “erdemli devlet” dedikleri sistemlerinde hedef olarak birey ve toplumun, hatta dünya insanının mutluluğunu belirlemişlerdir. Düşünce sistemlerinde hedefledikleri bu mutluluğun kazanımı için gerekli olan siyasi ve ahlaki ilkelerini de tespit etmişlerdir. Ehliyet ve liyakat, yardımlaşmak, erdemli bir lider, bilgi, düzen, dostluk ve arkadaşlık, amaç birliği bu temel ilkelerdendir. Farabi ve İhvan-ı Safa’nın yaşadıkları zaman dilimini de göz önüne alarak bu ilkeleri değerlendirdiğimizde, gerek ilkelere günümüzde duyulan ihtiyaç, gerekse ilkelerin siyaseten ve ahlaki olarak önemini muhafaza etmesi prensiplerin ve düşünürlerin zamanüstü isabeti

⁴⁷ İhvan-ı Safa, bu bağlamda “emanetlerin ehline verilmesinin” gerekliliğine inanmaktadır. bk. İhvan-ı Safa, *er-Risaletü'l camia*. (Resailu İhvani's-Safa ve hullanil-vefa içinde), thk. Arif Tamir. (Beyrut-Paris: y.y., 1995), 5/42.

⁴⁸ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 3/174-175; İbrahim Ağâh Çubukçu, “İhvan as-Safa ve Ahlak Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (1964), 47-48.

kayda değer olarak görülmektedir. Farabi ve İhvan-ı Safa'nın önceledikleri ve düşünce sistemlerine temel ilke olarak ekledikleri bu erdemler, din, dil, ırk, coğrafya ayrımı yapmaksızın günümüz toplumunun yaşamış olduğu sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve siyasi pek çok problemin çözümü için son derece faydalı bir seçenek olarak görünmektedir. Çalışmamızda gördük ki Farabi ve İhvan-ı Safa'nın lidere yüklediği misyon ve liderin taşıması gereken özellikler günümüzde de geçerliliğini ve önemini korumaktadır. Onların düşünce sisteminden öğreniyoruz ki, bazı siyasi ve ahlaki değerlere sahip olmak bireysel ve toplumsal mutluluk için yeterli değildir. Bu değerlerin bilgisine sahip, değerleri özümsemiş ve onları yaşatmak için sorumluluk yüklenen lider de gerekmektedir. İnsanlığa her alanda zarar veren cehaletin karşısına bilginin konumlandırılması ve lideri bir öğretmen olarak nitelemeleri dikkat çeken başka bir husustur. Günümüz toplumlarının gelişip kalkınmasında bilginin rolünü araştırırsak, Farabi ve İhvan-ı Safa'nın kendi zamanları için ve günümüze ışık tutması açısından ne kadar değerli bir tespitte bulundukları anlaşılmış olacaktır. İş bölümü, ehliyet ve liyakat, amaç birliği, yardımlaşmak gibi bireyin ve toplumun hayatına katkısı tartışılmaz olan ilkelerde onların sisteminin temel erdemleridir. İnsan fıtratı gereği mutlu olmak ve saadete ulaşmak ister. Bu değerlere uygun şekilde biçimlendirilen siyasi, sosyal ve iş hayatının yürütüldüğü toplumlarda iş performansı ve verimin kendiliğinden artacağı muhakkaktır. Böylelikle insanlar fıtraten ihtiyaç duyduğu gereksinimlerini daha rahat ve kolay giderme imkanı bulacaklardır. Bu da mutlu insan, mutlu toplum, mutlu dünya demektir. Çalışmamızda tespit ettiğimiz bu etik ve siyasi değerler insanlığın mutluluğu için ortak ihtiyaç ve gerekli ilkelerdir. Dün olduğu gibi, bugün de, yarın da önemini, değerini ve insanlığın mutluluk ve huzuru için yerini her zaman koruyacaktır.

KAYNAKÇA

Abel, Armand. *"Basra'da İhvan-el Safa Muamması ve Bunun X. Yüzyılda Halifeler Devletinin Sosyal Tarihi Bakımından Manası"*. çev. Nusret Hızır. 29 Cilt. *Belleten*, (1965), 605-614.

Abouzeid, Ola Abdelaziz. *"A Comparative Study Between The Political Theroies of AlFarabi and The Brethren of Pruty"*. Ottawa-Canada: y.y., 1987.

- Akalın, Şükrü Haluk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 10. Basım, 2005.
- Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. çev. Saffet Babür. Ankara: Kebikeç Yayınları, 2005.
- Atademir, Hamdi Ragıp. "Tahlil ve Tetkikler" Adel Awa: "İhvan al-Safa'nın Tenkid Kafası".
Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/1 (1953), 1-23.
- Ayaz, Adnan. *Farabi'de Siyaset Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Aydın, Mehmet. "Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'adet Kavramı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (1973), 303-315.
- Bayraklı, Bayraktar. *Farabi'de Devlet Felsefesi*. İstanbul: Doğu Yayınları, 1983.
- Cebbûr, Abdünnûr. *İhvânü's-Safâ*. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Çelik, Rahime. "Farabi'nin Tahsilü's-Saade Adlı Eserinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi", *Muallim-i Sani Uzlukoğlu Farabi*, Edt. Enver Demirpolat-Rahime Çelik, İstanbul-2020, Kitap Dünyası Yayınları
- Çetinkaya, Bayram Ali. *İhvan-ı Safa'nın Dinî ve İdeolojik Söylemi*. İstanbul: Elis Yayınları, 2003.
- Çubukçu, İbrahim Agâh, "İhvan as-Safa ve Ahlak Görüşleri". Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/1 (1964), 43-49.
- Demirpolat, Enver-Ülger, Mustafa. "Farabi'de Reis, Filozof, İmam, Hakan ve Kanun Koyucu Kavramları", *Muallim-i Sani Uzlukoğlu Farabi*, Edt. Enver Demirpolat-Rahime Çelik, İstanbul-2020, Kitap Dünyası Yayınları.
- Durak, Nejdet. *Aristoteles ve Farabi'de Etik*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2009.
- Dursun, Davut. *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Yayınları, 2002.
- Duvarger, Maurice. *Politikaya Giriş*. çev. Samih Tiryakioğlu. İstanbul: Varlık Yayınları, 1964.
- Farabi, Ebû Nasr Mehmed b. Tarhan b. Uzluğ. *es-Siyâsâtü'l-medeniyye veya Mebâdî'ü'l-mevcûdât*. çev. Aydın Mehmet. vd., İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Farabi, Ebû Nasr Mehmed b. Tarhan b. Uzluğ. *Kitab as-Siyasa al-Madaniyya*. nşr. F. M. Najjar. Beyrut: y.y., 1964.

Farabi, Ebû Nasr Mehmed b. Tarhan b. Uzluğ. *Ârâ'î ehli'l-medîneti'l-fâzıla*. Mısır: y.y., ts.

Farabi, Ebû Nasr Mehmed b. Tarhan b. Uzluğ. *Fusûlü'l-medenî (Siyaset Felsefesine Dair Görüşler)*.
çev. Hanifi Özcan. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Giriş ve Notlarla
Neşreden D. M. Dunlop, 1987.

Farabi, Ebû Nasr Mehmed b. Tarhan b. Uzluğ. *Şark İslam Klasikleri, İlimlerin Sayımı (İhsaiü'l-Ulum)*, çev. Ateş Ahmet. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.

Ferruh, Ömer. *Tarihu'l-fikri'l arabi ila eyyami İbni Haldun*, Beyrut: y.y., 1983.

Filiz, Şahin. *İlk İslam Hümanistleri-İhvan-ı Safa Topluluğu ve İnsan Felsefesi*. Konya: Onbir Eylül
Yayınları, 2002.

Hicab, Muhammed Ferid. *Felsefetü's-siyasiyye inde İhvani's-Safa*. Mısır: y.y., 1982.

H. Masumi. *"al-Farabi 's Politics", A History of Muslim Philosophy*. nşr. M. M. Şerif. Wiesbaden:
y.y., 1962.

İhvan-ı Safa. *Resâil-ü İhvâni's- Safâ ve hullâni'l-vefâ*. nşr. Butros el-Bustani. 4 Cilt. Beyrut: Daru
Sadır, ts.

İhvan-ı Safa. *Resâil-ü İhvâni's-Safâ ve hullâni'l-vefâ*. nşr. Arif Tamir. 4 Cilt. Beyrut: y.y., 1995.

İhvan-ı Safa Risâleleri. çev. Durusoy Ali. vd. 4 Cilt. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.

İhvan-ı Safa. *er-Risâletü'l-câmi 'a. (Resâil-ü İhvâni's-Safâ ve hullâni'l-vefâ içinde)*, thk. Arif Tamir.
5 Cilt. Beyrut-Paris: y.y., 1995.

Koç, Ahmet. *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Vakfı Yayınları, 1999.

Korkut, Şenol. *Farabi'nin Siyaset Felsefesi*. Ankara: Atlas Yayınları, 2015.

Kurtoğlu, Zerrin. *İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Onay, Hamdi. *İhvan-ı Safa'da Varlık Düşüncesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.

- Onay, Hamdi. "İhvan-ı Safa'nın Ahlak Anlayışında Farabî'nin Etkisi", Muallim-i Sani Uzlukoğlu Farabi, Edt. Enver Demirpolat-Rahime Çelik, İstanbul-2020, Kitap Dünyası Yayınları
- Rosenthal, Erwin Isak Jakob *Political Thought in Medieval İslam. (Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi)* çev. Ali Çaksu. İstanbul: İz Yayınları, 1996.
- Sankarı, Farouk A. "Platon ve Farabî'nin Siyaset Felsefelerinin Bazı Yönlerinin Karşılaştırılması", çev. Osman Elmalı - H. Ömer Özden. *Tabula Rasa*, 5/13 (Ocak-Nisan 2005), 235-242.
- Şerif, M. M. *İslam Düşüncesi Tarihi*, çev. Osman Bilen. 2 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Uysal, Enver. *İhvan-ı Safa Felsefesinde Tanrı ve Âlem*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Uysal, Enver. İhvan-ı Safa da Metafizik. *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, (ed.), Çetinkaya Bayram Ali – Çalışkan İsmail. 6/269-291. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Uysal, Enver. "İhvan-ı Safa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22: 1-6, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Araştırma Makalesi

Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Din

Tülin AKSOY¹

Sunay DENİZ²

Öz

Sezai Karakoç Cumhuriyet döneminin önde gelen şairlerinden biridir. O, sadece şiirleriyle değil çeşitli türlerde yazılarıyla da Türk edebiyatına önemli hizmetlerde bulunmuş, kendine ait bir tarz geliştirmiş büyük bir söz erbabıdır. Eserlerinde Türkçeyi büyük bir ustalıkla açık ve anlaşılır bir şekilde kendine ait bir üslupla kullanmıştır. Karakoç'un şiirlerinde işlediği konuların en önemlilerinden biri din konusudur. Onun çok hassas davrandığı din konusuna erken yaşlardan itibaren duyduğu heves ve merak, onu din konusunu araştırmaya ve öğrenmeye sevk etmiştir. Allah, peygamber, dini önderler; cennet, cehennem, namaz ve ibadetle ilgili diğer konuları şiirlerinde titizlikle ele almış ve büyük bir ustalıkla işlemiştir.

Bu çalışmada Türk edebiyatının söz ve düşünce ustalarından biri olan Sezai Karakoç'un "Hızırla Kırk Saat Şiirler III" adlı şiir kitabındaki şiirlerinde işlenen dinî konular araştırılmıştır. Adı geçen şiir kitabındaki dinle ilgili şiirler ele alınmış ve örneklerle açıklanmıştır. Onun şiirlerinden anlaşılacağı üzere, Sezai Karakoç'un din konusunu şiirlerine başarılı bir şekilde taşıdığı ve usta bir şekilde işlediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sezai Karakoç, Din, Tasavvuf, Şiir, Dil, Üslup.

Atıf/Reference: Tülin Aksoy-Sunay Deniz, "Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Din", *Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi*, S.3, 2021.,30-46.

¹ MEB, aksoy.tln34@gmail.com Orcid No: 0000-0003-0321-965X

² Dr., sddeniz1@gmail.com Orcid No: 0000-0001-8169-4806

Religion in Sezai Karakoç's Poems

Abstract

Sezai Karakoç is one of the leading poets of the Republican period. He is a great wordsmith who has made important services to Turkish literature not only with his poems but also with his writings in various genres, and developed a style of his own. In his works, he used Turkish with great mastery in a clear and understandable way, in a style of his own. One of the most important subjects that Karakoç deals with in his poems is religion. His enthusiasm and curiosity about religion, to which he was very sensitive, from an early age prompted him to research and learn about religion. He meticulously dealt with the notions of God, prophet, religious leaders, heaven, hell, prayer and other subjects related to worship in his poems and handled them with great mastery.

In this study, the religious subjects in the poems of Sezai Karakoç's, one of the masters of speech and thought in Turkish literature, "Hızır Fourty Hour Poems III" poetry book were investigated. The poems about religion in the aforementioned poetry book are discussed and explained with examples. As can be understood from his poems, it has been observed that Sezai Karakoç has successfully carried the subject of religion into his poems and handled it masterfully.

Keywords: Sezai Karakoç, Religion, Mysticism, Poetry, Language, Style.

Türk edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri olan Sezai Karakoç, 1933 yılında Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde dünyaya gelmiştir. Annesi Emine Hanım ve babası da Yasin Efendi'dir. Şair, ilköğrenimini Diyarbakır Ergani'de, ortaöğrenimini Maraş'ta, lise öğrenimini de Gaziantep'te almıştır. Yükseköğrenimini ise Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesinin mali şubesini bitirerek tamamlamıştır. Bir süre Maliye Bakanlığında memurluk, subaylık görevlerinde çalışmış, daha sonra bazı gazetelerde köşe yazarlığı yapmıştır. Şair, 1990 yılında Diriliş Partisini kurmuş ve partinin bir süre genel başkanlığını yapmış ve parti kapatılınca da 1997 yılında Yüce Diriliş Partisi adıyla tekrar parti kurarak, bu partinin genel başkanlık görevini yürütmüştür. Sezai Karakoç, 16 Kasım 2021 tarihinde vefat etmiştir.

20. yüzyıl Cumhuriyet şairlerinden biri olan Sezai Karakoç ilk şiirini henüz ortaokul yıllarında yazmıştır. Yayınladığı ilk şiiri ise üniversite yıllarına tekabül eder. Küçük yaşlarda okuma serüveni başlayan şair birçok değerli edebiyat ustalarından da etkilenmiştir. “Henüz ilköğretim çağlarındayken okumaya başladığı Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hamid, Mehmet Akif gibi şairlerin tesiriyle ve okumaya olan büyük tutkusuyla öğrencilik yıllarında öğretmenlerinin ve çevresinin dikkatini çeken Sezai Karakoç, matematik ve fen derslerinde de oldukça başarılıdır ve hatıralarında belirttiği üzere ilim adamı olma idealini taşımaktadır.”³ Görülen odur ki edebiyat alanına yaptığı hizmetlerle, ilim adamı olma hayalini gerçekleştirmiştir.

Tüm edebi metinlerde olduğu gibi şiir de dille yazılır ve şairin bütün duygu dünyası, dünyaya bakış açısı, düşünceleri bu yolla dile getirilir. Bütün metin yazarlarının temel malzemesi dil ve dilin söz varlığını oluşturan sözcüklerdir. Şairler bu söz varlığını en iyi ve en etkili kullanan sanatkârlardır. Sezai Karakoç da eserlerinde dili en iyi, en etkili şekilde kullanan bir şairimizdir. Şiirini kendine özgü bazı imge, imaj ve sembollerle de zenginleştirir. Şiirlerinde din ve tasavvuf düşüncesini yansıtan bir sanatçıdır. Kelime seçiminde oldukça titiz davranan şair, kullandığı her kelimeye derin manalar yüklemiştir. Karakoç, Türk şiirinin geçmişten bu güne tüm aşamalarını inceleyen ve kendi şiir anlayışını, poetikasını belirleyen, bu yönüyle de İkinci Yeni şairlerinden ayrılan önemli bir isimdir. Şiirde ilk dönem hece ölçüsünü kullanmış ve daha sonraları da serbest ölçüyle şiir yazmaya devam etmiştir

Karakoç şiirlerinde birçok konuyu işlemiştir. Çeşitli toplumsal ve sosyal konulara, din ve tasavvufa şiirlerinde yer vermiştir. Karakoç, şiirlerinin yanı sıra çeviri şiir, deneme, düşünce, inceleme, piyes, hikâye, günlük yazı gibi farklı türlerde de eserler vermiştir. Kendini birçok konuda olabildiğince yetiştirmiş ve geliştirmiştir.

“Dünyanın yaratılışından itibaren topluluklar halinde göçebe veya yerleşik yaşam süren insanoğlunun, dünyanın yaratılışı, yaşam, ölüm, sonsuzluk, var olma gibi konularda bazı inançlara sahip oldukları ve bu inançlarını belirli kelimelerle ifade ettikleri bilinmektedir. Çünkü din ve inanç duygusu insanoğlunun yaratılışında vardır.”⁴ Her toplumun ve o toplumda yaşayan her bireyin bir inancı, kutsal olduğunu düşündüğü bazı önemli değerleri

³ Ahmet Burgaz, Sezai Karakoç’un Şiirlerinde Söz Varlığı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 6.

⁴ Sunay Deniz, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi Eserlerinde Dini Terimler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2019, s.2.

vardır. Kişiler yaşamlarının ya tamamını ya da önemli bir kısmını sahip oldukları inanç sisteminin kurallarına göre belirler, düzenler ve yaşamlarını buna göre biçimlendirmeye çalışırlar. Çünkü din, geçmişten bugüne insanoğlunun yaşamında büyük rol oynar. İnsanlar Tanrı, peygamber, helal, haram, iyi, kötü, cennet, cehennem gibi dinin temel noktalarını içeren bu konulara ayrı önem verirler.

Din, Diyanet İşleri Başkanlığının hazırladığı Dini Kavramlar Sözlüğünde “Akıl sahiplerini kendi arzuları ile bizzat hayırlara sevk eden ilahî nizam, Allah tarafından konmuş ve insanları O’na ulaştıran bir yol; iman ve amel konusu olarak akıl ve iradeye, teklif olunacak hak ve hayır kanunlarının bütününe din adı verilir.”⁵ şeklinde tanımlanır. Allah’a ulaşmak, iman ve ibadet etmek; dinin emrettiği bütün emirleri eksiksiz bir şekilde yerine getirmek adına tutulan yoldur. Kişi, Yaradan’ı bilmeye, öğrenmeye, araştırmaya, Onun emirlerini yerine getirmeye çalışarak rızasını kazanmak için dinin emrettiği her şeyi tüm hayatına uygulayarak yaşama biçimi belirler. Sezai Karakoç da din konusunda oldukça hassas davranan bir şairdir. Küçük yaşlarda dini öğrenmeye merak salmış ve elinden geldiğince de araştırmış, öğrenmiştir.

Sezai Karakoç’un din anlayışı, dinin insanlığı ve hayatı kapsayıcı olduğu düşüncesidir. “İslama bakışı da birçok bakımdan Klasik İslam anlayışının dışına çıkan, daha evrensel ve daha hayatı kavrayıcı bir bakış açısı şeklindedir. O, İslam’ın sadece ibadetlerle ilgili olarak hayatımızı şekillendiren bir inanç sistemi değil, aynı zamanda hayatımızın tümünü kaplayan ve hayatın her anından talepleri olan bir sistem olduğu düşüncesindedir.”⁶

“Sezai Karakoç, başta şiir olmak üzere, edebiyatın pek çok alanında eserler vermiş, eserlerinde metafiziği ön plana çıkarmış bir şahsiyettir. Edebi kişiliğinin yanı sıra Karakoç, çağımızın sorunlarını ortaya koymaya çalışan, bunlar üzerinde tartışan, sorunların neden ve sonuçlarını tespit etmeyi kendisine amaç edinmiştir. Karakoç’un hayat felsefesi, tespit ettiği sorunlara çözüm bulmak ve bu çözümleri eserleri vasıtasıyla başta okuyucuları olmak üzere toplumla paylaşmaktır. Sezai Karakoç eserlerini verirken çok geniş bir yelpazeden beslenmiştir. Karakoç eserlerinde çileyi, umudu ve sabrı da katarak insanı, toplumu,

⁵ Dinî Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2010, s. 122.

⁶ Mustafa Çoban, Sezai Karakoç’un Eserlerinde Dinî Referanslar, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2001, s. 57-58.

Müslümanları ve İslam toplumunun içine düştükleri olumsuzluklardan kurtarmanın yollarını aramıştır.”⁷

Karakoç, Cumhuriyet döneminin en ünlü ve en önemli simalarından biridir. O, sadece bir şair değil aynı zamanda aydın, sanatçı ve düşünür kimliği olan bir isimdir. Kendini yalnızca şiirde değil başka birçok alanda da yetiştirmiş ve geliştirmiştir. Şair, henüz çok küçük yaşlarda din konusuna büyük bir merak salmıştır. Allah, peygamber, Kur’an, ahiret, vahiy, namaz, oruç gibi dinle ilgili en temel birçok konuyu araştırmaya, öğrenmeye gayret etmiştir. Bu konuda birçok araştırma yapmış, birçok kaynak okumuştur.

Şairin eserlerinde din ve tasavvufu ilgili konular göze çarpan en önemli konulardır. Çünkü şair, dini, hayatının merkezine almış ve hayatını buna göre düzenlemiş ve yaşamaya çalışmıştır. “Karakoç hayatının merkezine dini yerleştirerek bir yaşam sürmeyi amaçlamış ve bu yolda herkesin istifade edebileceği eserler ortaya koymuştur. Karakoç, eserlerinde millet, toplum ve ümmet gibi kavramlara önem verdiğini vurgular. Bu anlamda ideal bir toplum oluşturmak için bazı işaret ve simgeleri kullanarak fikrini ortaya koyar. Sezai Karakoç’un toplum anlayışı ile din anlayışını bütün olarak ele aldığımızda, kendisiyle bütünleşen “diriliş düşüncesi” ortaya çıkmaktadır. Karakoç’un eserlerinde sıkça rastladığımız diriliş kavramı, aynı zamanda yaşadığımız dönemdeki toplumun, din realitesiyle analizinin bir sonucudur.”⁸

Bu çalışmada Cumhuriyet döneminin başta şiir olmak üzere edebiyatın birçok alanında eserleriyle hizmet etmiş, kendi üslubuyla alanında kendine özgü bir yol çizmiş önemli bir fikir ve sanat adamı olan Sezai Karakoç’un şiirleri din yönüyle incelenmiştir. Karakoç’un şiirlerinde din, onun “Hızır’la Kırk Saat Şiirler III” adlı şiir kitabındaki tüm şiirler taranarak açıklanmaya ve örnek verilmeye çalışılmıştır.

Sezai Karakoç için din, insanı Allah’a ulaştıran ve hayatın her alanını kapsayan bir yoldur. Mutlak yaratıcı olan Allah’a ulaşmanın yolu, dini bilmeye ve Yaratıcının emirlerine uymaktan geçer. Şair için tek din İslam ve tek Yaratıcı da mutlak varlık olan Allah’tır. İnsana düşen onu yoktan var eden Allah’ı aramak, bilmek ve tanımak olmalıdır. Karakoç’a göre, Allah’ın her şeyi duyduğu, gördüğü ve bildiği düşüncesi, insanı kötülükten alıkoyan

⁷ Halil İbrahim Arslan, Tasavvuf Ekseninde Sezai Karakoç’un Hızır’la Kırk Saat Şiirinin Analizi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane 2019, s. VI.

⁸ Betül Sezer Öztemiz, Sezai Karakoç’un Din ve Toplum Anlayışı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2019, s. iii.

davranışlarda bulunması için temel hareket noktası olmalıdır. Yaratıcıya iman peygambere de inanmayı gerektirir. O, Hz. Muhammed'i (sav) diğer bütün peygamberlerden üstün tutar. Şaire göre diğer peygamberler cennete gitmek için bir yol veya vesile iken, Peygamber Efendimiz tam olarak cennetin bizzat kendisidir. Efendimiz âlemlere rahmet ve örnek insanı temsil eden en önemli peygamberdir. Karakoç'un Allah, Peygamberimiz ve diğer peygamberlerle ilgili yazdığı şiirlerinde dile getirdiği düşünceleri şöyledir:

Cami'nin önünde arkasında

Melekler vardı gümüş defterli

Gümüş kalemler

Peygamber imamı

Kıldılar namaz

Melekler ve peygamberlerle

Miraç gecesi

Yarasız bir geceydi

Yaklaştı kıyameti

Uzaklaştı pişmanlığı

Derinleştirdi saati

Bu gece

Miraç gecesi (s.94)

Yusuf gömleğinin yıkandığı kaynak ondandır

Mısır'ın kapıları onunla açılır

Davud'un demirini eriten o

Karınca'nın karnından konuşandır

Hüthüt onun üstünden yedi kere uçandır (s.21)

Şuayb'ın görünmeyeni benim

Ben öğrettim Musa'ya eşyanın ötesini

Şarapsız tütünsüz metafiziği (s.22)

Eyyub, Zülküf, Yuşa ve senin kanamadığınız
Şit ötesi yakalanmaz izleri örtülerin
Yahya tanıklık etmiş arı kayaların
Yeniden çalkalanışı ben miyim dersin (s.30)

Nuh'un bir işçisiydim
Günlüğümü biriktirdim tahta aralarında
Bulursanız Nuh'un gemisinden bir parça kalas
İçinde altın vardır işte bu işarettir sana
Altının üstünde Nuh'un mührü (s.35)

Ben İbrahim'in sır kâtibi
Yakub'un dedektifi
Yusuf'un hapisane arkadaşı
Düş yorumu öğretmeni
Ama görmedim yavuz bir öğrenci
Aydın kılıçların şelalesi
Musa gibi (s.35)

Yunus'a aittir balina
Diş ve tarak Yunus'a aittir
Demir ve Zebur ve ses ve öfke Davud'a aittir
Ve dert ve sabır ve yara
Ve yaraya dayanmak sanatı Eyyub'un işi
Zülküf'ül'dür gün doğmadan
Geri döneceklerin kefilisi
Bu halkın en iyi hilesini Yuşa bildi (s.39)

Elden geçerek yüze vuran alabalık aydınlığı
İsa sesi Meryem kuşağı
Ve sendeki o meşhur Yahya tepkisi (s.49)

İdris, İshak ve Şit azığı
İlyas gölgesi
Bir Yusuf akşamı
İlerde bengisu doldurulmak için
Bünyamin'in yüküne saklanmış
Gümüş su tası
Yakub'un koyun postu
İbrahim atlası
Bekçiyse Musa'nın asası
İşte böyle bir tören içinde açıldı gök sofrası
Bu bir yas mıydı düğün müydü (s.60)

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Sezai Karakoç birçok peygamberi konu edinmiş ve her biriyle ilgili bazen doğrudan, bazen de birtakım semboller kullanarak bazı önemli olaylara gönderme yapmıştır. Peygamberimiz, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Eyyub, Hz. Yakub gibi daha başka birçok peygamber ve isimleri şiirlerinde önemli yer kaplar.

Sezai Karakoç'a göre ibadet insanın kalbini saf ve temiz bir hale getirir. İnsanı, ruhu ve kalbi geliştirir, yumuşatır, insanı Allah'a yaklaştırır, hakikati anlamaya çalışır. Bu düşüncelerle Karakoç, namazın, orucun, haccın önemine değinir. Aynı zamanda kutsal kitabımız Kur'an'ı Kerim'e de büyük bir vurgu yapar. Kur'an Allah kelimidir. "Karakoç için Kur'an, aydınlığın ve yeniden doğuşun kaynağıdır. Şiirin 10. bölümünde "*Sonra Kur'an okudular ayrıldık öyle aydınlandık ki/ doğudan da batıdan da birden gün doğmuştu sanki*" tasviri ile Kur'an'ın bir güneş gibi doğudan batıya tüm dünyayı aydınlattığını anlatır. Karakoç, yaratılış maksadını, rızayı ve hakikatin sırrına ermeyi de Kur'an üzerinden aktarır şiirde. "*Kurban bayramıdır en derin bayram bence/ Kur'an dinlemiş ve ondan boyun eğmişler sanki yaşamın sırrına bizden önce ermişlerdir sanki*" dizeleri ile her canlının Kur'an ile hayatın sırrına erebileceğini vurgulamaktadır."⁹ Karakoç'un şiirlerinde Kur'an'ı Kerim sadece bir kitap olarak yer almaz. Kur'an'daki ayetler, vahyin önemi ve onun âlemlere rahmet olduğundan da bahsedilir.

⁹ Halil İbrahim Arslan, Tasavvuf Ekseninde Sezai Karakoç'un Hızır'la Kırk Saat Şiirinin Analizi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane 2019, s. 62.

Şiirlerde kutsal kitabımız aydınlığın ve yeniden doğuşun kaynağı ve temelidir. Ayrıca diğer kutsal kitaplara da şiirlerinde yer verir:

*Gözlerinin önünde hep Rahman Suresi canlanır
Kalbi hep Yasin okur
Kulağında ilk ayetlerin depremi
Ben Hızır'ı gördüm kardeşim
Ermişler için topluyordu zeytinleri
Konuşması Hint ilahisi
Ürküntüsü çocuk çilesi
Genellikle dağ havasını taşıyan biri
Yemesi bir gülün dirilişi (s.15)*

*Biz bir Hızır'ız ama belki bin Hızır gibi
Biliriz yeryüzünde bengisu illerini
Namazda yürüyoruz ışıldayan meşalelerle
Oruçta aydınlığız İsa'yla Meryem'le
Kulağımızda hep Zebur düşünleri
Düşümüzde İncil şölenleri
Ufkumuzda Tevrat ülkeleri
Sina dağından yapraklar
Ve Kur'an ordusunu
Başkentlere götüren bir kumandan gibi
En soy arap atının üstünde
Dimdik duran bir başkan gibi (s.20)*

*Kur'an dinlemiş ve ondan boyun eğmişlerdir sanki
Yaşamın sırrına bizden önce ermişlerdir sanki
Kendilerini bir ses uğruna kurban vermişlerdir sanki
Ölmeden önce ölümden sonrasını görmüşlerdir sanki
Dağlarda yankılanmışlar derelerde ağarmışlardır sanki*

Düşlerinde Mekke'ye varmışlardır sanki (s.38)

*Şuayb'tan öğrendiyse köpeği
Kurdu benden öğrendi
Benimle kahve içti geceleri
Onunla namaz kıldıysa sabahları
Benimle dua etti akşamları
Onlardan aldıysa Tanrı sevgisini
Benden aldı korkusunu
Ama ben karanlıklarda yittim
Musa ışığa vardı
"Kırklar yediler geldiler
Beni alıp götürdüler (s.36)*

*En çok da çocuklukta o güz oruçlarının
İftar durumlarında sandın böyle bir sofraya
Doğudan gelen davullarla sahurda
Bir sofrayı böyle bir sofraya sandın
Evin saati gösterdi hep böyle bir sofrayı
İkinci Kur'an'ından sonraki sofralara
Kattı zamanından bir zaman belki
Kana dönüşen bir şarap değil
Duaya çevrilen bir şarap içildi o sofrada (s.59)
Günaydın Tevrat'ı aslından okuyan
İncil'in öz sesini duyanlar
Gerçek musevî gerçek isevî
Gerçek hristiyan
Havralarda
Manastırlarda
Kendilerini çekip çıkaran dernekten
Gün yüzüne özlem çekenler (s.103)*

*İlyas benim kızılötem
Ben sizin morötenizim
Ben en çok horozlarla gezenim
Geceleri namazım
Sabahları ezanım(s.34)*

Karakoç'un şiirlerinde Peygamber Efendimizin de bizzat katıldığı Uhut, Hendek, Bedir gibi savaşların da adı geçer. Bu savaşların Müslümanlar için önemi büyüktür. Müslümanlığın yayılması adına yapılan ve zaferle sonuçlanan bu savaşlar, İslamiyetin o bölgelerde kalıcı olması ve Müslümanlığın yayılması adına yapılmış önemli savaşlardır. Şiirlerde din uğruna yapılan bu savaşlara da açıkça yer verilmiş ve yer yer bunlara göndermeler yapılmıştır.

*Babam düşünmüştü bir vakitler Bedir'i
Hendek'i Uhut'u Huneyn'i
Mekke'nin alınışını(s.110)*

*Her lambanın bir kuyusu vardır
Ordan aldığıyla aydınlanır
Kuyusuz Bedir Bedir midir
Bir Bedir kuyusuna doldurulmadan önce
Kureyş uluları(s.41)*

*Ve İsa'dan yükselen
Havariyun'da yankı yapan
Gelecek dönemin Mekke çağrısı
Gelecek vakitlerin mescitleri kurulsun diye
Onlar yıkıyorlardı mihrabında
Putperest ateşler yakılmış
Ön cephesi yerinden oynamış tapınağı
Orda anlatıldı Cebrail'in yaprakları*

Orda katıldılar Bedir Savaşı'na

Yeşil sancak tuttular

Durdu sancak

Orda da görüldü alkışlandı

Hendek Savaşı'nda

Kayaların kıvılcımlarında

Yanıp söndüğü gibi (s.60)

Günaydın

Bedir'de Yermûk'ta

Hendek'te Uhut'ta

Birinci Cihan Savaşı'nda

Yemen'de Kafkaslar'da

Can verirken bile

Salâvat getiren

Şehit olurken

Tekbirlerden

Bir cennet kenti yükselten

Dudaklarında (s.103)

Sezai Karakoç dört büyük melekten Cebrail, Azrail ve İsrail'den (a.s.), cennet, cehennem, ölüm, melekler gibi konulardan da bahseder. Ölümle yeniden dirilişin, cennetin, meleklerin anlatılması şairin bu meselelere de önem verdiğinin açık göstergeleridir.

Günaydın bütün insanlar

Günaydın yeryüzünün yüz akı Müslümanlar

Günaydın

Kur'an Cebrail

Günaydın

Sûr İsrail(s.101)

Hepsi birden (korkuyla, ürpertiyle, coşkuyla, Azrail'i görmüşçesine, İsrail'in surunu işitmişçesine)

- Peki köpek nerededir (s.47)

Öldükten sonra insan nasıl dirilecekse

Ölmeden ben öyle dirildim

Kaç eleğimsağma altından geçtim(s.19)

Saatleri kıra kıra ilerleyen bengisu zamanı

Cebrail Cebrail bengisu uzmanı

Bir bozkır gibi yaklaşır kuşatır beni (s.19)

Ey donanmış sofrsa saati

Cebrail'e anlattığım buydu işte

Cebrail bana ne armağan etti

Bilir misiniz ne armağan etti

Dünya ırmaklarının kaynak yerlerinden bir koleksiyon

Dicle'nin uçak yakıtı maviliğini

Fırat'ın benzin yeşilini

Nil'in kül rengi bulut stilini

Bengisu bir kokteyl mi

Kokteyl belki ama ne kokteyli (s.20)

Kasabadan o meşhur ölü de geçti

Testiler sokaklara boşalttı gizli bir seheri

Bu ölü hangi batmış imparatorluğun bayrağı

Götürülüyor yalınkat bir müzeye

Yerebatan Sarayı'na

Alınarak tekbiri

Yeraltı Camii'nde (s.25)

Yankı yapan kutlu kadın muştı sana

Bir meleğin bir sözünden gebe kalan kutlu kadın
Ayrılığın şiddetinden gebe kaldın
Aydınlığın artışından oldu İsa
Artık çıkabilirsin temmuz öğlesine ama
Üç gün yüce bir oruca borçlandırıldın
En çok konuşman gerektiği anda (s.28)

Bir ölümden sonraki
Öğle sıcağındaki sebil gibi
Gün gelecek su kıyısındaki
O türbe ısıyacaktır
Bursa'daki Ulucami'nin
En suskun taşları bile konuşacaktır (s.52)

Çırpın çırpın ki belki görürsün ölümden ötesini
Senin mesleğin bir bakıma bir ölüm mesleği
Bozulmuş saatleri ölümle iyi etmek
Ölümle açmak kurumuş dudakları
Ölümle açmak kapanmış gözleri
Öleni ölümle diriltmek
Ölümle sağ tutmak sağ olanı
Ölümün ışınlı görmek
Karanlık gecede
Karataştaki
Kara karıncayı (s.54-55)

Ne cennet ne cehennem ne dünya
Âraf'ım ben
Cennet demektir benden biraz ileri gidersen
Arkada bıraktığım ateş kayaları
Dünyadır cehennemdir

*Âraf dünyanın cennete yakınlığı
Dünya Âraf'tan buraya uzanmış bir diş gibi
Âraf'ı ben dolaştırırım yeryüzünde (s.56)*

*Bütün eski köprülerinde Avrupa'nın
Bir sancak kaygılanıyor
Sancısından dünyanın
Erleri yeni yeni yerleştiriyor yerlerine Âraf'ın
Işıkları bir kez daha yanıyor Cennet'teki davanın (s.58)*

Karakoç'un şiirlerinde yüzyıllar öncesinde yaşamış, Allah'a ve peygambere olan sevgi ve bağlılıklarıyla, Kur'an'a olan saygılarıyla, kendilerini Allah'a ulaşmak adına yetiştirmiş ve yaşayış biçimleriyle de bu gün dahi insanların dilinde ve gönlünde taht kurmuş bazı ulu şahsiyetlerden de bahsedilir. Mevlana, Hz. Meryem, Şems-i Tebrizi, Muhyiddin İbnü'l Arabi, Hallac-ı Mansur gibi gönlü Allah sevgisiyle dolu tasavvuf ehli şahsiyetler de onun şiirlerinde gereken yeri almışlardır. "Karakoç'un şiirinin yirmi beşinci bölümü, veliler ve ulu kişilere göndermeler ile başlar. "Şam'dayız/ Mevlana ve Mesnevi Muhyiddin ve yasin Şems ve füsüs / şems nasıl değiştirdi / bengisu sarnıçlarından geçirerek Mevlana Celaleddin'i / ve yasin bir delikanlı biçiminde ağır ölüm hastalığında / nasıl iyileştirdi İbn-i Arabi'yi / Mekke çatısında füsüs'un ve futuhat'ın yapraklarını ayıklayan / güneşin yağmurun ve rüzgarın yardımcısı kimdi" dizeleriyle, Şems'in Mevlana'yı kendinden geçerek coşkun bir Hakk aşığı haline getirdiğine vurgu yapar. Karakoç'un metafizik ekseninde yaptığı göndermelerde, tasavvufun teslimiyet düsturu yatmaktadır."¹⁰

*Şam çarşılarında Şems'e rastlamadı mı?
Yolun bir kıyısında o öbürü bir kıyısında
Şems bir soruydu
Bir cevaptı Mevlana
Benziyorlardı bir arada*

¹⁰ Halil İbrahim Arslan, Tasavvuf Ekseninde Sezai Karakoç'un Hızır'la Kırk Saat Şiirinin Analizi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane, 2019, s. 74.

*Kişinin kendisiyle yaptığı bir konuşmaya
Muhyiddin'in İbnü'r-Rüřd'e dediđi gibi
Bir evet bir hayır demedi Mevlana
Hep evet dedi şems'e bu konuřmada (s.62)*

*şam çarşılarında şems alındı Mevlana'dan
Kendisine Mesnevi verildi (s.63)*

*Hallac-ı Mansur'un
Kur'an okuyan yüređinden
Bir ışık kapabilir miyiz?
Eriyen gözlerinden (s.65)*

*Hepimiz hepimiz oradaydık
Bu pamuktan hafif insanı çekemeyen
Daraşacına yardımcıydık
Gene de hepimizden ağır geldi
Hallac-ı Mansur'un vücudu (s.66)*

*Açıldı Muhyiddin'in kabri
"Ürkme Mansur, benim" dedi. (s.66)*

*Başkanın önderin başkentinde
Bir darařacı var ki
Onun önünden geçerken
Bir anda
Mansur olup asılan Muhyiddin'iz
Anadolu'da
Bir ses duyup
Dönüp duran
Hızır'ı görüp şems diyen*

*Mevlana olan
Bir dervişiz
Kendini kutsal yapraklar gibi
Uçuşur sanan değil miyiz (s.67)*

*Biz bir Hızır'ız ama belki bin Hızır gibi
Biliriz yeryüzünde bengisu illerini
Namazda yürüyoruz ışıldayan meşalelerle
Oruçta aydınlığız İsa'yla Meryem'le
Kulağımızda hep Zebur düğünleri
Düşümüzde İncil şölenleri
Ufkumuzda Tevrat ülkeleri
Sina dağından yapraklar
Ve Kur'an ordusunu
Başkentlere götüren bir kumandan gibi
En soy arap atının üstünde
Dimdik duran bir başkan gibi (s.20)*

Sonuç

Sezai Karakoç, Cumhuriyet dönemi edebiyatının en önde gelen şairlerinden biridir. Sadece şiirleriyle değil birçok türde farklı çalışmalarıyla bu alana büyük hizmetlerde bulunmuş bir şahsiyettir. Şiirden denemeye, düşünce yazılarından inceleme yazılarına, piyes, hikâye gibi türlerde de önemli çalışmaları bulunmaktadır. Karakoç kendine özgü üslubuyla, dili kullanma becerisi ve anlatım biçimiyle kendine has bir tarz oluşturmuştur.

Karakoç diğer birçok alanda kendini yetiştirdiği gibi din konusunda da olabildiğince kendini yetiştirmiş ve geliştirmiştir. Henüz küçük yaşlarda dini öğrenme noktasında oldukça istekli ve hassas davranan şair, dini meselelere de eğilmiş ve eserlerinde bu konuları kendine özgü söylemiyle dile getirmiştir. Şair, şiirlerinde Allah ve peygamber sevgisi, din uğruna yapılan savaşlar, Mevlana, Şems-i Tebrizi gibi bazı veli ve ulu kişiler, kutsal kitaplar, birçok peygamber, cennet, cehennem, meleklerle ilgili konuları kendine özgü üslubuyla ele almış ve işlemiştir. Onun şiirlerinde din ve tasavvuf iç içedir. "Farklı yorumlara açık olmakla beraber

Hızır'la Kırk Saat, Türk edebiyatındaki dini ve tahkiyeli metinlerin olay halkalarına bağlı ve söyleyiş planındaki alışılmışlığını değiştirip geleneğin konularını Cumhuriyet sonrasında edebiyat ve şiir cumhuriyetinde tedavüle sokabilmiş bir ilk metindir. İçerik açısından bakıldığında şiirdeki konuların yeni olmadığı aşıkardır. Metin bu yeniliği söyleyişiyle gerçekleştirmektedir.”¹¹ Konu ne kadar bilindik ve eski olsa da Karakoç'un ifadesi ve dile getiriş biçimi yenidir. Eski konuya getirdiği yeni bir söyleyişle özgünlüğü de yakalamıştır. Bu konuda da ele aldığı eserleriyle dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Arslan, Halil İbrahim, *Tasavvuf Ekseninde Sezai Karakoç'un Hızır'la Kırk Saat Şiirinin Analizi*, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane, 2019.
- Altuntaş, Sezanur, *Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Peygamber Kıssaları*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.
- Burgaz, Ahmet, *Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Söz Varlığı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.
- Çelebioğlu, Ayşe, *Sezai Karakoç'ta Diriliş Düşüncesi ve Din*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2020.
- Çoban, Mustafa, *Sezai Karakoç'un Eserlerinde Dinî Referanslar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2001.
- Deniz, Sunay, *Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi Eserlerinde Dini Terimler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2019.
- Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara, 2010.
- Ergün, Sümeyye Beyzanur, *Türk Aydınının Din Anlayışı (Sezai Karakoç ve İdris Küçükömer Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019.

¹¹ Mert Öksüz, Modern Kelime ve İmgeler Arasında Hızır'la Kırk Saat, Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Yıl:7, Sayı:73, Şubat, 2018, s. 92.

Karakoç, Sezai, *Hızır'la Kırk Saat Şiirler III*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2020.

Öztemiz, Betül Sezer, *Sezai Karakoç'un Din ve Toplum Anlayışı*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2019.

Öksüz, Mert, *Modern Kelime ve İmgeler Arasında Hızır'la Kırk Saat*, Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Yıl:7, Sayı:73, Şubat 2018, s. 86-92.

Araştırma Makalesi

Abdurrahim Karakoç'un Şiirlerinde Alışılmamış Bağdaştırmalar Üzerine

Sunay DENİZ¹

Öz

Abdurrahim Karakoç, 20. yüzyılda Türk edebiyatına unutulmaz şiirler bırakmış önemli bir şairdir. Dedesi, babası, abisi ve kardeşlerinin şiire merakı onun üzerinde büyük etki bırakmıştır. Kendisini birçok alanda geliştirmiş ve daha küçük yaşlarda yerli ve yabancı şair ve yazarları okumuş, tanımıştır. Şiire olan sevdası onu şiir yazmaya yöneltmiş ve halkın diliyle halka seslenen şiirler yazmıştır. O, şiirlerinde kendine özgü bir üslubu olan, dili çok iyi kullanan, kelimeleri istediği şekle sokabilen, kısacası Türkçeye hakim bir şiir ustasıdır. Kelimeler onun şiirlerinde derin anlamlara bürünmüş bu sayede anlatımı daha etkili hale gelmiştir. Onun şiirleri sapmaların bir türü olan “alışılmamış bağdaştırmalar” yönüyle zengindir. Şairlerin Türk şiirinin neredeyse her döneminde sıklıkla başvurduğu, sözü ve anlatımı güçlendirmek amacıyla kullandıkları alışılmamış bağdaştırmalar, Karakoç'un şiirlerinde de oldukça başarılı bir şekilde kullanılmıştır.

Bu çalışmada 20. yüzyılın en önemli şairlerinden biri olan Abdurrahim Karakoç'un “Parmak İzi ve Kan Yazısı” adlı şiir kitaplarındaki şiirleri alışılmamış bağdaştırmalar yönüyle incelenmiş, adı geçen şiir kitaplarındaki şiirlerden alışılmamış bağdaştırmalar tespit edilmiş ve örneklerle açıklanmıştır. Araştırma sonunda Karakoç'un alışılmamış bağdaştırmaları başarılı bir şekilde kullandığı, böylece şiirine anlam bakımından bir derinlik ve estetik bir değer kattığı tespit edilmiştir.

Atıf/Reference: Sunay Deniz, “Abdurrahim Karakoç'un Şiirlerinde Alışılmamış Bağdaştırmalar Üzerine”, *Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi*, S.3, (2021), 46-56

¹ Dr., sddeniz1@gmail.com Orcid No: 0000-0001-8169-4806

Anahtar Kelimeler: Abdurrahim Karakoç, şiir, sapmalar, alışılmamış bağdaştırmalar, üslup.

On The Unconditional Harmonizations in Abdurrahim Karakoç's Poems

Abstract

Abdurrahim Karakoç is an important poet who left unforgettable poems to Turkish literature in the 20th century. His grandfather, father, brother and siblings' interest in poetry had a great influence on him. He improved himself in many areas and read and got to know local and foreign poets and writers at a younger age. His love for poetry led him to write poetry and he wrote poems that spoke to the people in the language of the people. He is a master of poetry who has a unique style in his poems, uses the language very well, can put words into any shape he wants, in short, has a command of Turkish. Words took on deep meanings in his poems, so his expression became more effective. His poems are rich in "unusual reconciliations", a type of deviation. Unconventional combinations, which poets frequently refer to in almost every period of Turkish poetry and used to strengthen the word and expression, have also been used quite successfully in Karakoç's poems.

In this study, the poems of Abdurrahim Karakoç, one of the most important poets of the 20th century, in his poetry books "Fingerprint and Blood Writing" were examined in terms of unconventional reconciliations, unusual reconciliations were identified from the poems in the mentioned poetry books and explained with examples. At the end of the research, it was determined that Karakoç successfully used unconventional reconciliations, thus adding a depth and aesthetic value to his poetry in terms of meaning.

Keywords: Abdurrahim Karakoç, poetry, deviations, unusual combinations, style.

Giriş

Türk Edebiyatına kendine özgü üslubuyla unutulmaz eserler bırakan Abdurrahim Karakoç, 7 Nisan 1932 yılında Kahramanmaraş'ın Elbistan ilçesine bağlı Ekinözü Köyü'nde doğmuştur. Şairin babası Ümmet Karakoç ve annesi de Fatma Hanım'dır. Babasının birçok yönden kendini geliştirmiş ve yetiştirmiş olması oğlu Abdurrahim Karakoç'a da sirayet

etmiştir. Babası birkaç dil bilen, şiir yazmayı seven, ilmi yönden kendini oldukça geliştirmiş bir kişidir. Abdurrahim Karakoç'un dedesi, babası, abisi ve kardeşleri şiiri ve şiir yazmayı seven kişilerdir. Aslında şair bir aileden Abdurrahim Karakoç gibi bir şairin çıkmış olması çok da şaşırtıcı değildir.

20. yüzyılın en başarılı şairlerinden biri olan Karakoç, ilkokulu 4 yılda bitirmiş ve şiir yazma serüvenine de henüz bu yıllarda başlamıştır. İlkokul dışında başka okula gidemeyen şair, okula gitmeden de bir insanın kendini birçok yönden geliştirip, yetiştirebileceğine inanan ve bu yolda da kendini en iyi şekilde geliştiren biri olarak şiir sahnesine çıkmıştır. Onun şiirle ilişkisi babası vesilesiyle olmuş ve daha küçük yaşlarda yazmaya başlamıştır. Karakoç okumayı çok seven bir şairdir. Henüz küçük denebilecek yaşlarda İbni Sina, Yunus Emre, Sokrates, Karacaoğlu, Aşık Ömer, Fuzuli, Eflatun gibi yerli ve yabancı birçok büyük şair ve yazarı okuma aşkı sayesinde tanımış ve öğrenmiştir. Şair, sadece edebiyatla ilgilenmemiş aynı zamanda din, siyaset, sosyoloji gibi diğer alanlarda da ilim sahibi olmaya çalışmıştır. Okumayı ve yazmayı çok seven Karakoç son anına kadar okuma ve yazmaya devam etmiş, 7 Haziran 2012 yılında ciğerlerindeki enfeksiyon sebebiyle hayatını kaybetmiştir.

Türk Edebiyatına önemli eserler kazandıran Karakoç, şiir dünyamıza farklı konularda pek çok şiir bırakmıştır. Onun şiirlerinde kullandığı dil sade, açık, anlaşılır bir dildir. O, şiirlerini dilin kendisine verdiği bütün imkânları kullanarak, kendine özgü bir üslupla, taklitçilik yapmadan kaleme almıştır. Kelime seçimi, kelime hazinesi, kendine has söyleyiş biçimi geliştirmiş olması onu başka şairlerden ayıran önemli kriterlerdir. Zira bir anlamda şiir dünyasında var olmak, farklı olmayı da gerektirir. Bu durum da dili kullanma şekli, biçimiyle yakından ilgilidir. Çünkü şairlerin tüm duygu ve düşünceleri, tabiatın onlardaki aksi, hayata bakış açıları, olayları değerlendirme ve yansıtmaya biçimleri kelimeler yoluyla dile getirilir. Bir şair için ne söylediğinden çok nasıl söylediği daha önemlidir. Şairin kullandığı kelimeler, imgeler, imajlar, semboller onun dilinin ve anlatım biçiminin farklılığını yani üslubunu belirler. Karakoç da bütün bunları canlı ve etkili bir şekilde yapmıştır. Tüm sözcükler onun şiirinde büyük bir uyum içerisinde. Kelimeler onun şiirlerinde yoğun anlamlar kazanır. Şairin başarısı da dilinin canlı ve etkili olmasıyla yakından ilgilidir.

Halkın içinden gelen bir şair olan Karakoç kendine özgü bir üslup yaratarak şiir dünyasında çığır açmış bir şahsiyettir. Halktan biri olarak halkın dilini şiire taşıması, yabancı kökenli kelimeler kullanmamaya dikkat etmesi, etkili, akıcı bir söyleyiş tarzı geliştirmesi onun

şairlerinin okuyanda önemli etkiler bırakmasını sağlamıştır. Sözcük seçimindeki titizliği, gereksiz yere sözcük kullanmaması, sözcüklerle oluşturduğu ahenk ve uyum, imgeler, imajlar, sanatlar, sözcüklere yüklenmiş derin anlamlar Karakoç'un etkili ve sağlam bir dil kullanma yeteneğine ve tekniğine sahip olduğunu gösteren özelliklerdir. Zaten okuma ve yazmaya küçük yaşlardan son nefesine kadar istekli ve meraklı olan birinin dili de bu kadar başarılı bir şekilde kullanması şaşırtıcı değildir.

Bütün edebi metinlerde olduğu gibi şiir de dille yazılır. Şairin ruhundaki tüm olaylar, duygular, düşünceler, sevgi, aşk, üzüntü, mutsuzluk yani kısacası beyindeki bütün olaylar etkili bir şiir diliyle anlatıldığında amacına ulaşır. Şiir, tüm bunların neticesinde ortaya çıkan bir sanattır. Şair duygu ve düşüncelerini ifade ederken kullandığı kendine özgü üslubuyla; sözvarlığıyla, kelime seçimiyle, konu tercihiyle, dili kullanma becerisiyle şiir denilen sanatı icra eder. "Bizce, şiirin insan açısından en önemli yönü, insanın zihin gücünün, insan beyninin sınır tanımayan devinme yeteneğinin ve yaratıcılığının yansıtılmasına olanak sağlamasıdır. İnsan zihninde beliren imgeler, çok değişik tasarımlar, çağrışımlar, duygulanmalar, birleştirme, benzetme gibi etkinlikler şiir dilinde öylesine değişik, yeni ve özgün birleşimler içinde verilebilmektedir ki, ortaya yeni bir iletişim yolu çıkmaktadır."²

Şiir dilinde sözcüklere genel anlamlarıyla pek rastlanmaz. Sözcükler şiirde derin ve farklı anlamlar yüklenilerek kullanılır. Bu durumda yeni imajlar, semboller, sanatlar, benzetmeler, sapmalar, alışılmamış bağdaştırmalar gibi kullanımlar tercih edilir. Aslında tüm bunlar, şiirle okuyucunun zihninde derin duygular uyandırmak, şiiri zenginleştirmek için yapılır. Şairler anlatmak istediklerini az sözle, etkili bir biçimde anlatmayı tercih ederler. "Edebiyatın en eski türü olan şiirin, kendine özgü dil ve söylem kullanımıyla, estetik etkileme gücüyle diğer edebi türler arasında apayrı bir yeri vardır. Şiirde kullanılan ses yinelemeleri, uyaklar vb. sessel etkenler de şiirin çok sevilen bir edebi tür olmasının nedenleri arasındadır. Şiir, özünü oluşturan şairin duygu ve düşünce dünyasındaki özgün imge ve tasarımları, kendine özgü bir dile, yapı ve biçime dönüştürerek aktarıp okuyucuyu etkilemeyi, duygulandırmayı amaçlar ve diğer yazın türlerine oranla çok daha az sözcük kullanarak yoğun anlamlar aktarır. Dil içinde ayrı bir dil olarak da nitelendirilebilecek olan şiire özgü dilin, gündelik dilden farklarının ve oluşumunun açıklanmasında, şiir dilinin genel dilin

² Doğan Aksan, Şiir Dili Ve Türk Şiir Dili, İstanbul 1993, s. 26.

kurallarından sapmalar gösterdiğinden ve dilin diğer işlevlerinin yanı sıra şiirsel bir işlevi de olduğundan söz edilir.”³

Şiir, halkla şair arasında yani söyleyen ve okuyan arasında bir nevi köprüdür. Bu köprünün sağlam olması şairin dili iyi kullanmasına, imgeler ve imajlarla söylemini güçlendirmesine, kendine özgü güçlü bir üsluba sahip olmasına, dili ve dilin kurallarını iyi bilmesine, bunlara paralel olarak düşüncelerini açık ve anlaşılır biçimde ifade etmesine bağlıdır. Şiir, bunlar gözetilerek yazıldığında okuyanın zihninde adeta canlanır, betimlenir ve okuyanı her yönden cezbeder. Bu da şairi halkın nazarında sağlam bir yere oturtur.

Şiiri, okuyanın ruhunda kalıcı ve unutulmaz yapan bir konu da sapmalardır. Şairler sapmalar yoluyla anlatımlarına farklılık ve özgünlük katarlar. Aslında şiiri güzelleştiren en önemli yönlerden biri budur. Sapma ile ilgili Doğan Aksan, “Sapma (İng. deviation) adı altında ele alınan konu, gerek sözcüklerin ses ve biçim özelliklerinde gerek dilin sözdizimi açısından niteliklerinde bilinçli olarak değişikliklere gitmeyi, dilde bulunmayan yeni sözcük ve anlatım biçimlerini kullanma eğilimini içerir. Sanatçı bu eğilimle dile yeni bir güç kazandırmayı, göstergeleri ses ve anlam açısından daha etkili kılmayı, okuyan/dinleyenin zihninde yeni değişik tasarımlar ve duygu değerleri oluşturmayı amaçlar.”⁴ demektedir.

Şiir dilinde sapmalar çeşitli yollarla yapılır. Bunlardan biri alışılmamış bağdaştırmalardır. Alışılmamış bağdaştırmalar, dilde ilk kez kullanılan veya nadiren ve mantığa ters düşen kullanımlardır. “Kelimeler, şiir içinde çoğu kez kendi anlamlarının dışına çıkarak yeni anlamlar kazanır ve okuyucu/dinleyicide yeni imajların ortaya çıkmasına sebep olur. Alışılmamış bağdaştırmalar da bu özellikleriyle dikkati çeker. Örneğin kırık kalem, kırmızı halı, pişmiş aş gibi sıfat tamlamaları dilde “alışılmış bağdaştırma” olarak yer alırken kırık rüya, kırmızı gayret, pişmiş gönül gibi tamlamalar, ilk defa kullanıldıkları izlenimi verdikleri ve mantığa aykırı bir görüntü sergiledikleri için “alışılmamış bağdaştırma” olarak nitelendirilirler. Bunlar aynı zamanda anlamsal sapma olarak da değerlendirilen ifadelerdir.”⁵

Alışılmamış bağdaştırmalar şiire farklı bir anlatım, bir anlam derinliği ve söylem zenginliği katar. Şiirdeki sözcüklerin anlamları bu bağdaştırmalarla derinleşir. Alışılmadık bağdaştırmalar anlama büyük bir yoğunluk katar. Bu sayede şiir daha zengin bir anlam; canlı,

³ M. Osman Toklu, Şiir Dili Ve Çevirisi, Akçağ Yayınları, Ankara 2003. s. 9.

⁴ Doğan Aksan, Şiir Dili Ve Türk Şiir Dili, İstanbul 1993, s. 166.

⁵ Aslıhan Dinçer, Âşık Veysel’in Şiirlerinde Alışılmamış Bağdaştırmalar, TÜBAR-XV, 2004-Bahar/, Sayı. 15. s.234.

etkili ve akıcı bir söyleyiş kazanır. “Edebi yapıtlarda yazarlar genellikle gündelik dilden farklı, ses, sözcük, sözdizimi ve anlam düzlemlerinde gündelik dilin kullanımından sapan özel bir dil kullanırlar. Kısa öykü, roman gibi yazın türlerinde ve özellikle şiirde sık sık başvuru alan sapma biçimlerinden biri de günlük dilin seçme ve birleştirme kurallarının dışına çıkarak oluşturulan alışılmamış bağdaştırmalardır. Göstergeleri tek başlarına kullanarak konuşmadığımız, iletişimin birden fazla göstergenin birleştirilmesi, bağdaştırılmasıyla oluşturulan tamlamalar, tümceler, sözcükler ya da dilde kalıplaşmış olarak bulunan deyimler, atasözleri ve kalıp sözler gibi alışılmış bağdaştırmalarla gerçekleştiği bir gerçektir. Anlamsal sapmalar aslında gündelik dil için hiç de yabancı olmayan bir olgudur. Dildeki göstergelere yeni ya da değişik anlamlar yüklenmesi, birbirlerinin yerine kullanılmaları, eğretilme, düz değişme ya da kapsamlama gündelik dilde de sıkça görülen geleneksel, alışlagelmiş eğilimlerdir. Alışılmamış bağdaştırmalar ise, gündelik dilden sapmaları, özgünlükleri, dilde ilk kez oluşturuluyor olmaları ve bireysellikleri ile alışılmış bağdaştırmalardan ayrılır ve şiirde kullanılan sapmaların başında gelir.”⁶ Diğer yazın türlerinde olduğu gibi şiirde de sıklıkla kullanılan alışılmamış bağdaştırmalar, estetik değerleri, anlam zenginlikleri, zihinde çeşitli tasarım ve çağrışım yapımlarıyla şiire farklı bir boyut kazandırırken okuyanda da büyük bir etki yaratırlar.

Eski Türk Şiiri, Klasik Türk Şiiri, Halk Şiiri, modern şiir gibi Türk şiirinin hemen hemen her döneminde mantığa aykırı görünen bu tür sapmalar kullanılmış ve bu sapmalar şiiri daha estetik, anlam boyutuyla da daha zengin ve etkili hale getirmiştir. Abdurrahim Karakoç’un da şiirlerinde alışılmamış bağdaştırmaların sıkça yer aldığı ve bu yolla şiirlerini daha etkili hale getirdiği, şiirinde duygu, düşünce ve anlam yoğunluğu kattığı ve bu sayede şiirlerinin sanat değerini arttırdığı görülür.

Bu çalışmada Abdurrahim Karakoç’un “Parmak İzi” ve “Kan Yazısı” isimli şiir kitaplarındaki şiirler, alışılmamış bağdaştırmalar açısından incelenmiş, incelenen şiirlerde Karakoç’un kullandığı alışılmamış bağdaştırmalar tespit edilmiş ve bunlar şiirlerden örnekler verilerek açıklanmıştır.

Tevazu severdi, kaynatıp taşırdılar

Girdi hırs ambarına, çıkamadı bir daha... (Parmak İzi s. 4)

⁶ M. Osman Toklu, Şiir Dili Ve Çevirisi, Akçağ Yayınları, Ankara 2003. s. 19-20.

Haramla yağladılar, kibirle pişirdiler

Bulanık göl ettiler, akamadı bir daha... (Parmak İzi s. 4)

Hırs ambarı, haramla yağlamak, kibirle pişirmek gibi kullanımlar alışılmamış ve mantığa aykırı gelen farklı kullanımlar olduğundan alışılmamış bağdaştırmalara örnek olabilecek güzel kullanımlardır. Zira *hırs ve ambar, haram ve yağ, kibir ve pişirmek* kelimeleri yan yana gelemeyecek, mantıkla bağdaşmayan kullanımlardır.

Soyundu inancından, terk-i edeb eyledi

Şerefini göğsüne takamadı bir daha... (Parmak İzi s. 4)

Aldatmadık... Aksine her mevkide aldandık

Ateşlerde üşüdük, akan sulara yandık... (Parmak İzi s. 33)

İnançtan soyunmak, şerefi göğse takmak, ateşlerde üşümek, akan sulara yanmak gibi kullanımlar mantığa ters gelen alışılmamış durumlardır. *İnançtan soyunmak* ve *şerefin göğse takılması* gibi eylemleri bir kişinin yapabilmesi mümkün değildir. *Ateşte üşüyüp, akan suda yanmak* da pek gerçeklik payı olmayan davranışlardır.

Tüm yollara türlü vaat serdik biz

Sistemin sazını çalmalı memur... (Parmak İzi s. 51)

Yem borusu öttürdüler habire

Masal kuşu tutturdular habire

Sabır hapı yutturdular habire

Yalan dolmasından bıktı umutlar.. (Parmak İzi s. 82)

Vaat sermek hareketi ve *yem borusu, sabır hapı, yalan dolması* gibi isim tamlamalarıyla oluşturulan bağdaştırmalar mantığa aykırı kullanımlar olduğu için alışılmamış bağdaştırmalardır. Öte yandan *vaat vermek* dilde yaygın bir kullanımken *vaat sermek* farklı bir kullanımdır. *Yemin borusu, sabır hapı* ve *yalanın dolması* olacak şeyler değildir.

İktisat komada, enflasyon sarhoş

*Büyükler uykuda, büyükler bir hoş
Yürekler dert dolu, mideler bomboş
Çorba kovalıyor, tabak kaçıyor. (Parmak İzi s. 88)*

*Kültürden bi-haberiz
Mantarımız kültürlü..
Adaletsiz tartsak da
Kantarımız kültürlü.. (Parmak İzi s. 107)*

*Umut taş kesildi, borç salkım-saçak
Sabırda çatlak var, öfkede kaçak
Sıkıyor, ağzını açmıyor bıçak
Dişini kaybetti garibim Mehmet (Parmak İzi s. 109)*

İktisat komada, enflasyon sarhoş, çorba kovalıyor, tabak kaçıyor, kantarımız kültürlü, umut taş kesildi, sabırda çatlak, öfkede kaçak alışılmamış farklı kullanımlardır.

*Küfür beldesine açtık seferi
Doğacak yakında Hak'kın zaferi;
Yıkma içine kara dinli kâfiri; (Kan Yazısı s. 14)*

*Ya Allah, deyince yedi zinciri
Kıracak güçtesin, zayıfım sanma.
Fikir koşusunda çok dingişleri,
Yoracak güçtesin, zayıfım sanma. (Kan Yazısı s. 18)*

*Başladı huzurun doğum sancısı;
Bitecek yurdumun derdi, acısı. (Kan Yazısı s. 20)*

Küfür beldesi, fikir koşusu, huzurun doğum sancısı tamlamaları mantıkla bağdaştırılamayacak kullanımlardır.

Çökelekten beyin, mantardan yürek

Hiç adam olamaz, Allah kahretsin! (Kan Yazısı s. 22)

Konuşurken nakış vurur sesine;

At bağlanır çalımına, süsüne; (Kan Yazısı s. 22)

Her şey madde diyen şaşı dinliler,

Türk-İslam fikrine karşı kinliler,

Tezek yürekliler, turp beyinliler

Temelden berbatlar bizi ne bilsin.. (Kan Yazısı s. 28)

Çökelek beyin, mantar yürek, sese nakış vurmak, tezek yürek, turp beyin gibi tamlama ve kullanımlar gerçek dışı ve mantığın kabul etmediği durumların ifadeleridir.

Rahmet yağar ılık ılık;

Aşk suyunu içer çelik. (Kan Yazısı s. 33)

Şamata koparıp oy hesabına,

Göz yumdular halkın ızdırabına.

Zillet turşusunu zafer kabına

Koyana yuh! Koydurana yuh olsun. (Kan Yazısı s. 34)

Evler boş, mezarlar bomboş;

Çağ uykuda tükeniyor.

Hava pis, yağan kar sarhoş;

Çığ uykuda tükeniyor. (Kan Yazısı s. 40)

Aşk suyu, zillet turşusu, zafer kabı gibi isim tamlamaları ve çağ ile çığın uykuda tükenmesi şeklinde karşımıza çıkan bu kullanımlar da alışılmadık durumlardır. Zira aşkın suyu, zilletin turşusu, zaferin kabı olmaz. Abdurrahim Karakoç bu kullanımlarda somutlaştırma yoluna gitmiş, soyut kavramları somut bir anlatım yoluyla ifade etmiştir.

Siyah kazık, kızıl zehir yiyenler,

Tuzumuzda suç ararsa, derim ki... (Kan Yazısı s. 57)

Pastırmada kişner beygirin eti;

Gariban boynuna taktı gurbeti; (Kan Yazısı s. 72)

Üç beş söz edeni âşık sayanlar,

Kaçak değil, yerli yalan söylemiş. (Kan Yazısı s. 93)

Bağrına saplanan zam çivisini,

Sök sökebilirsen, iş başa düştü. (Kan Yazısı s. 117)

Siyah kazık, kızıl zehir, boynuna gurbet takmak, yerli yalan, zam çivisi gibi ifadeler dilde çok rastlanmayan farklı ifade biçimleridir. Karakoç bu alışılmamış kullanımlarla şiirine daha etkili bir anlatım, canlılık ve akıcılık katmak istemiş ve ifade etmek istediklerine vurgu yapmaya çalışmıştır.

SONUÇ

Abdurrahim Karakoç 20. yüzyılın önde gelen en önemli Cumhuriyet şairlerinden biridir. Eğitimli ve şair bir ailede büyümüş olması onun şairliğe başlamasına ve bunca güzel şiir yazmasına büyük ölçüde katkı sağlamıştır. İlkokuldan sonra bir eğitim hayatı olmamasına rağmen, okuma aşkı ve ilim öğrenme sevdası sayesinde erken yaşlarda yerli yabancı birçok şair ve yazarı okumuştur. O, aslında kişinin okula gidemese de eğer isterse kendisini en iyi şekilde yetiştirebileceği düşüncesinin en somut kanıtıdır. Zira Abdurrahim Karakoç da koşulların elverdiği ölçüde, olabildiğince kendini her anlamda yetiştirmiş ve geliştirmiştir.

Şair bir ailede büyüyen ve erken yaşlarda şiirle tanışan Karakoç, şiirlerinde Türkçenin kendisine verdiği bütün olanakları kullanmış, halka halkın diliyle hitap etmiştir. Şiirlerinin dili gayet açık, anlaşılır ve sadedir. Kendine özgü üslubuyla bir şiir çizgisi oluşturmuş ve bu anlamda tabiri caizse çığır açmıştır. Dili kullanma beceri ve yeteneği onun kendisini yeterince geliştirdiğini gösterir. Karakoç'un şiirleri alışılmamış bağdaştırmalar yönüyle oldukça dikkat çekicidir. Şiirlerinde anlatımı kuvvetlendirmek, düşüncelerini vurgulamak, şiirlerine estetik bir değer katmak için alışılmamış, mantığa aykırı birtakım ifade biçimlerini kullanmış ve bu sayede de okuyucunun zihninde ilginç tasavvurlar, zengin hayaller yaratmayı başarmıştır. Şiirlerinden aldığımız alışılmamış bağdaştırma örneklerine bakıldığında onun bu konuda

oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Normal hayatta yan yana gelmesi mümkün olmayan bazı kelimeleri bir araya getirerek alışılmışın dışında bir anlatım tarzı sergilemiştir. Türk Edebiyatına şiirleriyle büyük hizmetlerde bulunan Karakoç'un kendine özgü dil ve üslubun temel bir özelliği haline gelen alışılmamış bağdaştırmalarla oldukça çarpıcı şiir örnekleri vermiştir. Şair kendine has üslubu ve dildeki bu başarısıyla Türk milletinin yetiştirdiği en önde gelen şairler arasına adını yazdırmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, İstanbul 1993.
- Aksan, Doğan, *Türkçenin Gücü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1987.
- Aksan, Doğan, *Türkçenin Sözcüğü*, Engin Yayınevi, Ankara 1996.
- Dinçer, Aslıhan, Âşık Veysel'in Şiirlerinde Alışılmamış Bağdaştırmalar, *TÜBAR-XV*, 2004-Bahar/, Sayı. 15. s. 231-242.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 2013.
- Karakoç, Abdurrahim, *Parmak İzi*, Alperen Yayınları, Ankara 2002.
- Karakoç, Abdurrahim, *Kan Yazısı*, Alperen Yayınları, Ankara 2006.
- Filiz, Mehtap, *Abdurrahim Karakoç'un Şiirlerinin Tematik Açısından İncelenmesi*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars 2010.
- Özçelik, Bedri, *Elbistan Kültür Havzası Halk Şairleri ve Abdurrahim Karakoç'un Şiir Dünyası*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2021.
- Saldere, Gülsüm, *Abdurrahim Karakoç'un Lirik Şiirlerinde Kelime Dünyası*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001.
- Toklu, M. Osman, *Şiir Dili ve Çevirisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.